

**PILIE TINĖS
VISUOMENĖS
INSTITUTAS**

Pilietiškumo ugdymo būklės kokybinis tyrimas

Tyrimą atliko ir ataskaitą parengė:

Rūta Žiliukaitė

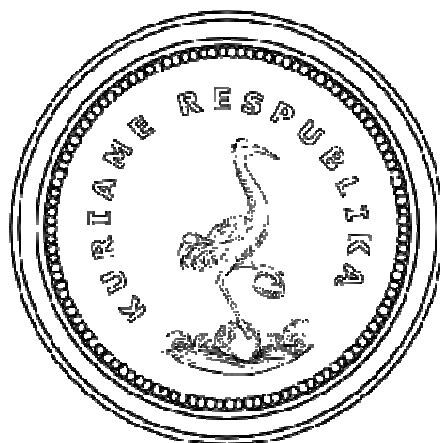
Irena Stonkuvienė

Maryja Šupa

Ieva Petronytė

Vilnius

2012 m.

Tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „Kuriame Respubliką: visuomenės pilietinio veikimo kompetencijų ugdymas“ (projekto kodas VP1-2.2-ŠMM-10V-02-006), remiamą Europos Socialinio fondo ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis pagal Europos Komisijos Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programą.

Turinys

Tyrimo metodika	4
Tyrimo rezultatai	6
1. Jaunimo požiūriai į pilietiškumo ugdymą mokykloje.....	6
1.1. Pilietinio veikimo formos	6
1.2. Pilietinio ugdymo formos, problemos, tobulinimas	6
1.3. Švietimo įstaigų savivalda	10
1.4. Jaunimo santykis su politika	10
1.5. Vertybinės nuostatos.....	11
1.6. Projektai, patikę aspektai, problemos, sėkmės užtikrinimas.....	12
1.7. Santykiai su suaugusiaisiais	14
1.8. Ryšiai su išorės partneriais	15
1.9. Įtraukimas, įgalinimas.....	16
1.10. Projektų idėjos	17
1.11. Kaita ir nuomonė apie Lietuvos ateitį	17
2. Mokytojų ir socialinių partnerių požiūriai į jaunimo pilietiškumo ugdymą.....	19
2.1. Pilietinio ugdymo samprata ir rezultatas	19
2.2. Dabartinės mokyklos galimybės ugdyti pilietiškumą	26
2.3. Pilietinio ugdymo projektai: patirtis, lūkesčiai, idėjos	41
2.4. Bendradarbiavimas su šeima, bendruomene, NVO, kitais socialiniais partneriais	50
2.5. Su naujais projektais susiję lūkesčiai, svajonės ir idėjos.....	54
Tyrimo išvados.....	56
<i>Pilietinis ugdymas mokykloje: jaunimo požiūris</i>	<i>56</i>
<i>Jaunimas ir politika.....</i>	<i>56</i>
<i>Jaunimo motyvacija dalyvauti pilietinėse veiklose.....</i>	<i>57</i>
<i>Veiksniai, svarbūs jaunimo dalyvavimui pilietinio veikimo projektuose</i>	<i>57</i>
<i>Jaunimo požiūris į bendradarbiavimą su NVO.....</i>	<i>58</i>
<i>Mokytojų kompetencija.....</i>	<i>60</i>
<i>Projektinė mokyklų veikla.....</i>	<i>60</i>
<i>Projektų dalyviai: mokytojų požiūris.....</i>	<i>61</i>
<i>Socialinių partnerių indėlis</i>	<i>61</i>

Tyrimo metodika

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokie yra pagrindinių tikslinių projekto grupių narių (bendrojo lavinimo mokyklų mokytojų ir mokinių, profesinių mokyklų mokytojų ir mokinių, kolegijų studentų ir dėstytojų) bei jų potencialių socialinių partnerių įgyvendinant pilietinio veikimo projektus (savivaldybių, nevyriausybinėse organizacijų, švietimo centrų, vietos žiniasklaidos atstovų) atstovų požiūriai į dabartines mokyklų ir įvairių jaunimui skirtų projektų galimybes ugdyti jaunimo pilietiškumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti, kaip suprantamas pilietiškumas ir koks turėtų būti pilietinio ugdymo mokykloje rezultatas esant idealioms sąlygoms.
2. Išsiaiškinti, kaip vertinamos dabartinės mokyklos galimybės ugdyti pilietiškumą ir ką reikėtų keisti siekiant geresnių jaunimo pilietinio ugdymo rezultatų.
3. Sužinoti, kokiuose projektuose, skirtuose jaunimo pilietiniam ugdymui, tikslinėms grupėms teko dalyvauti ir kaip vertinami šių projektų rezultatai.
4. Išsiaiškinti, kokie veiksniai, potencialių projekto dalyvių požiūriu, svarbūs užtikrinant efektyvų projekto „Kuriamo Respubliką“ įgyvendinimą.

Tyrimo metodas – grupinės diskusijos (fokusuotų diskusijų grupės).

Tyrimui buvo atrinktos 3 bendrojo lavinimo mokyklos (didmiestyje, mieste, kaimo vietovėje), 1 profesinio lavinimo mokykla, 1 kolegija, 1 savivaldybės potencialūs projekto socialiniai partneriai. Iš viso buvo surengtos 9 grupinės diskusijos. Tyrimo atlikimo laikas: 2012 gegužės mėn. 21 d. – birželio 11 d. Informacija apie grupinių diskusijų dalyvius yra pateikiama 1 lentelėje.

1 lentelė. Informacija apie grupines diskusijas

Nr.	Data	Švietimo įstaigos tipas	Vietovės dydis	Diskusijos dalyviai	Nuoroda duomenų analizėje
Diskusijų grupės su bendrojo lavinimo mokyklų mokiniais					
1.	2012-05-21	Gimnazija	Didmiestis	9 moksleiviai (9-11 klasė)	DJ
2.	2012-05-24	Pagrindinė mokykla	Kaimo vietovė	7 moksleiviai (8, 9 klasė)	KJ
3.	2012-05-30	Gimnazija	Miestelis	13 moksleivių (7, 9, 10 klasė)	MJ
Diskusijų grupės su bendrojo lavinimo mokyklų mokytojais					
4.	2012-05-21	Gimnazija	Didmiestis	6 mokytojai (du istorijos	DM

Nr.	Data	Švietimo įstaigos tipas	Vietovės dydis	Diskusijos dalyviai	Nuoroda duomenų analizėje
				mokytojai, pilietinio ugdymo mokytoja (mokyklos direktorė), lietuvių kalbos, tikybos, etikos mokytojai)	
5.	2012-05-24	Pagrindinė mokykla	Kaimo vietovė	11 mokytojų (pilietinio ugdymo mokytoja (mokyklos direktorė), socialinė pedagogė, geografijos, kūno kultūros, matematikos, technologijų, fizikos, istorijos mokytojai, spec. pedagogė, logopedė, dvi pradinė klasių, muzikos, dailės mokytojos.	KM
6.	2012-05-30	Gimnazija	Miestelis	5 mokytojai (mokyklos direktorė, mokyklos direktorės pavaduotoja, vienas lietuvių kalbos, du istorijos mokytojai)	MM
Diskusijų grupės su profesinės mokyklos mokiniais ir mokytojais bei kolegijos studentais ir dėstytojais					
7.	2012-05-25	Profesinė mokykla	Profesinė mokykla	8 mokiniai, 2 mokytojai	PS/PM
8.	2012-05-31	Kolegija	Miestas (rajono centras)	3 studentai, 2 dėstytojai	KS/KD
Diskusijų grupė su socialiniais partneriais					
9.	2012-06-11	-	Miestas (rajono centras)	9 dalyviai (du švietimo centro darbuotojai, savivaldybės jaunimo reikalų koordinatorė, vietinės žiniasklaidos žurnalistė, krašto muziejaus vadovė/istorijos mokytoja, moksleivių teatro grupės vadovė/ mokytoja, mokytoja, atsakinga už neformalų ugdymą, mokyklos direktorės pavaduotoja, istorijos mokytoja)	SP

Tyrimo rezultatai

1. Jaunimo požiūriai į pilietiškumo ugdymą mokykloje

1.1. Pilietinio veikimo formos

Mokiniai pilietinį veikimą sieja su įvairiausio pobūdžio veikla:

- politiniu aktyvumu (balsavimu, dalyvavimu politinių partijų veikloje, bendradarbiavimu su valstybės institucijomis teikiant rezoliucijas ar rekomendacijas, darbu Seime);
- dalyvavimu viešuose renginiuose (akcijose, minėjimuose, šventėse, mitinguose, streikuose);
- meile savo šaliai (pagarba valstybei, tradicijų išsaugojimu, kalbos puoselėjimu, neabejingumu);
- teisiniu paklusnumu (teisių ir pareigų vykdymu, įstatymų ir Konstitucijos laikymusi);
- bendruomenine veikla (aplinkos tvarkymu, informacijos sklaida, pagalba kaimynams, viešaisiais darbais), veikla nevyriausybinėse organizacijose.

Svarbu pastebėti, kad mokiniai sunkiai įvardina šias veiklas: neranda tikslių žodžių, tvyro ilgos tylos pauzės, reikia tikslinančių klausimų, kurie padėtų mąstyti apie pilietines veiklas ir jas garsiai įvardinti. Pirmiausia pilietinė veikla mokiniams asocijuojasi su politiniu dalyvavimu.

1.2. Pilietinio ugdymo formos, problemos, tobulinimas

Grupinėse diskusijose įvardintos tokios pilietinio ugdymo formos: pilietinio ugdymo pamokos, įvairūs renginiai, minėjimai, istorinių įvykių aptarimas, valstybingumo istorija, viktorinos, moksleivių konferencijos, švenčių šventimas, su renginiais susijusių švietimo įstaigos tradicijų kūrimas ir puoselėjimas, moksleivių ir studentų savivalda, bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis (NVO).

Mokytojų pilietinio ugdymo pamokų metu naudojami mokymo metodai ir programos labai skiriasi, pavyzdžiui:

„[Pilietiškumas ugdomas] įvairiais renginiais, pasakoja apie istorinius įvykius, katrų mes neprisimenam - koks buvo mūsų valstybės kūrimas, istorija tiesiog ir koks buvo tas sunkus kelias iki dabartinės valstybės, kad gerbtumėm, brangintumėm.“ (MJ)

„[Per pilietinio ugdymo pamokas] kalbam apie Seimą ir panašiai, mokomės vaikų teises.“ (MJ)

„Kadangi man labai patinka visi tie dalykai susiję su politika ir Europos sąjunga, o pas mus per pilietinio ugdymo pamokas buvo daug kalba apie ES, mūsų mokytojas viską parodydavo, buvo skaidrės, daug nuotraukų. Mes nekalbėdavome apie Lietuvos įstaigas, ministerijas, tai nežinau... tai priklauso nuo mokytojo, kuris dėsto tą dalyką, ir nuo žmogaus, kuris mokosi - ar jam įdomu, ar neįdomu.“ (DJ)

Mokytojų motyvacija mokyti pilietinio ugdymo susijusi ir su jų pagrindiniu dėstomu dalyku (pavyzdžiui, istorijos mokytojas gali būti labiau motyvuotas pilietinio ugdymo laiką skirti istorijos mokymui): „Mums vedė pilietinį ugdymą istorijos mokytoja, bet kadangi buvo kažkokios spragos pačioje istorijos pamokoje, tai mokytoja labiau žiūri ne tiek į tą mūsų pilietinį švietimą, bet labiau stengiasi susieti su savo praeita pamoka, kurios galbut ji nespėjo išaiškinti, tai vietoje pilietinio švietimo mes gauname visai kitą.“ (DJ)

Pilietinio ugdymo dalykas mokinių vertinamas nevienodai. Mokinių įsivaizdavimu, šios pamokos tikslas – „Padaryti iš mūsų pilnavertį pilietį (...), kuris žino savo teises, pareigas.“ (KJ). Viena vertus, tai yra naujas, negirdėtas dalykas, per kurį sužinoma nauja ir įdomi informacija. Mokiniai, turintys aiškia viziją, kam reikia pilietinio ugdymo pamokų, yra jomis labiau suinteresuoti: „Man (...) pilietinis ugdymas buvo visada svarbus dalykas, nes aš žinojau, kad tai atneš man naudą.“ (DJ). Pamoka vertinama ir už tai, kad iš jos galima lengviau nei kitose pamokose gauti įskaitą arba gerą pažymį, vykstant renginiams – išeiti iš kitų pamokų:

„Pas mus mokykloje kaip buvo tos pilietinio ugdymo pamokos, tai pas mus visi į jas eidavo ir mokydavosi, nes buvo pats lengviausias pažymys. Jeigu ateini paskaitęs, tai 9 arba 10 garantuoti. Jeigu ateini žalias, tai tu dvi minutes paskaitysi, ir turėsi 5 ar 6 laisviausiai.“ (PS)

„Iš tikrųjų patinka, nes galima iš pamokų išeit.“ (MJ)

Kita vertus, pamokos turinio pateikimas gali būti paviršutiniškas, gaunama informacija mokiniams gali atrodyti nereikalinga, ji greitai pasimiršta:

„Tikslas buvo atsėdėti pamoką, o ne kad tu kažką sužinai, gauni. Tai buvo informacija, kuri niekam atrodė nereikalinga, nes tai buvo perteikta labai paviršutiniškai.“ (DJ)

„Kaip pas mane buvo mokykloj, prisipažinsiu, kad į tą pilietiškumą neidavau, tai... būdavo kaip sakant pasidarai, žinai, kad nėra ko eiti, kažkokias laikraščių iškarpas darydavom, bet nesijausdavo to pilietinio ugdymo, tai ir nelankydavom.“ (KS)

„Manau čia reikia atskirti du dalykus. Pirmas, kas tau yra privaloma kaip piliečiui, pavyzdžiui, Konstitucijos žinojimas. Antras, ką tau įdomu mokytis. Pilietinis ugdymas turi būti privalomas ir toks rimtas dalykas, kad žmogus suprastų to prasmę, kad Konstitucija nėra tik žalia knygutė su straipsniais, o pagrindinis šalies dokumentas.“ (PS)

Pamokos, pranešimai, konferencijos, kurių metu dažniausiai perduodama verbalinė informacija sudomina tik dalį mokinių, kitiems norėtusi įvairesnės formos:

„Nėr labai daug, kas domis tuom. Kad ir per tas konferencijas, kad ir kiek mokytojai besistengtų, ir to triukšmo yra, ir nelabai dėmesio...“ (MJ)

„Sausas pasakojimas – [neįdomus], reik pasidomėt, ko tas žmogus nori ir susiet kažkaip.“ (MJ)

Pamokos yra nesusiejamos su praktine veikla – anot pačių moksleivių, alternatyvą konspektavimui ir mokymuisi iš vadovėlių galėtų būti ekskursijos, tiesioginis sąlytis su valstybės institucijomis: „(...) ministerijos yra atviros, ir jeigu nori, tai į jas tikrai galima nueiti ir daug sužinoti“ (DJ).

Pilietinio ugdymo stiprinimas mokinių yra siejamas su mokytojų kompetencijomis, pamokų ir praktinės veiklos susiejimu, vertinimu pažymiais (šiuo klausimu nuomonės išsiskyrė), dalyko kėlimu į vėlesnius metus: „Buvo daug įdomiau su draugais eiti pabimbinti, nei skaityti Konstituciją. Biškė per anksti“ (PS).

Taip pat siūloma skirti šiam dalykui daugiau mokytojų dėmesio, skatinti moksleivius pačius organizuoti renginius ir projektus, kalbėti mažiau dalykine ir jauniems žmonėms labiau suprantama kalba, naudoti atvejų analizę tam, kad būtų aišku, kodėl svarbu apie tai kalbėti:

„Renginius... galėtų patys mokiniai, kuriems įdomu, susiburti ir kokią renginį suorganizuoti.“ (MJ)

„Dabartiniai mūsų mokytojai turėtų susimąstyti, kad laikas keisti mąstymą, daryt kitaip.“ (MJ)

„Dažniausiai mokiniams yra atsibodę skaityt ir skaityt tas knygas. Kažkokios reikia vaizdinės medžiagos, kažkokios diskusijos kiltų, ne kad paklaustų ir atsakytų, o patys pradėtų diskutuoti. Manau, geriausia yra diskusijos forma – pasišnekėti, gal žaidimų kažkokia forma, kad būtų aktyvesni tie užsiėmimai.“ (KS)

Vieni informantai lygino „sausus“ pilietinio ugdymo projektus su tiksliajū mokslų – biologijos, fizikos projektais, kurie traukė savo veiklos įvairove: „Buvo visokių rungčių, kad ir jėgas išbandyt. (...) ir tos

teorijos paklausinėjo (...), ir padainavom, ir užduotis atlikinėjom“ (MJ). Pilietinis ugdymas taip pat galėtų būti siūlomas ir kaip tam tikras būrelis suinteresuotiems moksleiviams – tiek po pamokų, tiek neturint ką veikti pertraukų metu. Tuo tarpu istorija ir lietuvių kalba neturi jokių asociacijų su pilietiniu ugdymu: „Pilietinis ugdymas po kažkurio kito dalyko sparnu netenka reikšmės“ (DJ).

Diskusijų metu taip pat pastebėta, jog moksleivių pilietinis aktyvumas, dalyvavimas bendruomeninėje veikloje neturi jokios reikšmės stojant į universitetą. Nors būtent aktyviai dalyvaujant išugdomos svarbios bendrosios kompetencijos, bet dėl to taip pat gali likti mažiau laiko mokymuisi ir nukentėti moksleivių pažymiai: *„Pas mus pilietiškumas nėra tinkamai vertinamas. Kaip čia sakė, dėl dalyvavimo krenta jos [kitos grupės dalyvės] pažymiai, bet ji gauna daug svarbesnių kompetencijų. Tačiau Lietuvos universitetai to neįvertina. Tačiau, jeigu paprašytų universitetas parašyti kompetencijas iš tų popamokinių veiklų, tai gal vertintų tai teigiamai. Lietuvoje priima žmones tik pagal pažymius, kas nėra labai teisinga.“ (DJ)*

Vertindami NVO veiklą, informantai pripažįsta, kad NVO reikalingos, kad įtrauktų jaunimą į pilietines veiklas, tačiau tie, kurių aplinkoje nėra dalyvaujančių tokioje veikloje, nelabai žino jaunimo organizacijų. Jie mano, kad tokių organizacijų yra mažai, jos menkai informuoja apie savo veiklą. Kalbant apie dalyvavimą NVO pabrėžiamas naudos aspektas: kaupiami įgūdžiai, patirtis – tai, ką galima vėliau panaudoti. Manoma, kad jaunimas liaujasi dalyvauti tokioje veikloje, nes suradęs gerai apmokamą darbą ir sukūręs šeimą nebemato tame prasmės:

„Todėl, kad atsiranda darbas, daugelis jau turi antras puses, tai norisi šeimos, tada, ups, vaikai, ir prasideda ta rutina. Žmonės užsisuka rutinoje ir jie nebesugeba suderinti šeimyninio gyvenimo, darbo ir pomėgių.“ (DJ)

„Žmonės vertina laiką. Laikas – pinigai. NVO ir visa kitokia veikla reikalauja laiko ir energijos, už kurią tu gali gauti kažkokį apčiuopiamą materialinį atlygį. (...) Aš realiai pažįstu ne vieną žmogų, kuris buvo labai aktyvus, kurie sako - kam man būti NVO, jeigu aš galiu dabar realiai dirbti ir už tai gauti pinigus. Aš irgi, jeigu man dabar pasiūlytų pinigus, tai aš mielai išėičiau iš viso to, ką darau šiuo metu.“ (DJ)

Trūksta ir atitinkamo tėvų pavyzdžio, todėl jauni žmonės nežino kaip suderinti šeimą, darbą ir pilietinę veiklą: *„Mes neturime pagrindu. Dabar jie kuriasi. Galbūt jie [moksleiviai] po mokyklos, universitetu baigimo, žiūri į savo tėvus - mūsų tėvai po universiteto nebedalyvavo organizacijų veikloje“ (DJ).*

1.3. Švietimo įstaigų savivalda

Moksleivių savivalda yra traktuojama nevienareikšmiškai – susidaro įspūdis, kad daugiausiai informacijos apie jos veiklą galėjo pateikti moksleiviai, kurie patys aktyviai dalyvauja savo mokyklos mokinių taryboje. Vardinami mokinių tarybos privalumai yra moksleivių atstovavimo laisvė, prestižas dalyvauti tarybos veikloje ir prisidėjimas prie mokyklos bendruomeniškumo kūrimo.

Dažniausiai kiekvienai klasei taryboje atstovauja išrinktas seniūnas, todėl galimybės ištraukti didesniam norinčiųjų būriui nėra. Moksleiviai buvo linkę skeptiškai vertinti galimybę šioje veikloje leisti dalyvauti didesniam žmonių kiekiui arba visiems norintiems. Nors vieni svarstė, kad tokiu būdu sprendimai būtų mažiau „primesti“, kitų teigimu tai tik paskatintų tarpusavio konkurenciją, „chaosą“ ir „mėsmalę“, o mokinių taryba kaip tik turėtų būti nedidelis branduolys, kuris „*pastoviai veikia, dirba ir kuria galimybes kitiems mokiniams (...) vykti į mainus, prisidėti prie projektų, leisti muziką per pertrauką (...)*“ (DJ).

Lyginant su mokinių taryba, studentų atstovybė jau yra konkrečias akademines ir laisvalaikio problemas kuruojanti institucija, glaudžiai bendradarbiaujanti su išoriniais partneriais (NVO, valstybės institucijomis, kitų švietimo įstaigų studentų atstovybėmis). Jos reikalingumas nekvestionuojamas, o ištraukti gali visi norintys. Nepaisant pastarojo fakto, pagrindinė įvardinta studentų atstovybės problema yra žmogiškųjų resursų ir patirties trūkumas: „*(...) aktyvių yra kur kas mažiau, kurie kažką daro, (...) jei sąrašė 30, dirba 5. Jei dirbtų visi 30, tai, manau, tie žmogiškieji ištekliai išsispirstų ir viską būtų galima imt. (...) jei ateitų kas jau dirbę kokiose jaunimo organizacijose, tie 30, tai būtų visai kitaip, o tu jiems nuo nulio turi rodyt, aiškint, mokint.*“ (KS). Pabrėžiama, kad aktyvumui aukštojoje mokykloje įtakos turi mokyklinis ugdymas: „*Nuo mokyklos būna suformuota. (...) Aukštojo mokykloje žmogų pakeist yra labai sunku, jis jau atneša tą nusistatymą iš mokyklos*“ (KS).

1.4. Jaunimo santykis su politika

Pilietinė veikla pirmiausia siejama su politine veikla. Dalyvavimas rinkimuose ir savivaldoje matomi kaip svarbiausi. Tačiau jauni žmonės mažai domisi ir dalyvauja politinėje veikloje, nes tai jiems atrodo neaktualu, neįdomu, trūksta žinių supratimo ir tikėjimo, kad dalyvavimas kažką pakeis. Politika kelia susierzinimą ir neteisybės jausmą: „*Nervina ta politika. Sėdi ten visi, vieną įstatymą lieva parašę ir gauna pinigų – po milijoną, po pusę. Aš irgi norėčiau, va – per pamoką kokią nesąmonę pasakyčiau ir gautčiau 10.*“ (KJ). Be to, mokinių požiūriu, politinėje veikloje trūksta jaunų žmonių. Susidomėjimas politika tiesiogiai siejamas

su galėjimu produktyviai joje dalyvauti: „Jeigu nuo kiekvieno žmogaus priklausytu, tada visiems būtų įdomu“ (PM), „Jeigu gyvenčiau kur nors kitur (...), dar gal ir būtų įdomu. (...) Pavyzdžiui, Norvegija valstybės svarbos klausimais kreipiasi į žmones, o čia pas mus – nepatiko ir atleido...“ (MJ).

Domėjimasis naujienomis mokinių suprantamas kaip akiračio plėtimas, tačiau tuo pačiu metu pripažįstama, kad masinėse medijose pateiktą informaciją dera vertinti kritiškai – ji įvardinama kaip vienpusiška, negatyvi, vienoda: „Šiaip nėra labai skaidri ta žiniasklaida, labai vienpusiška, jeigu varo, tai į vienus vartus. Man taip pikta kartais būna išjungti tą televizorių. Ten būna taip iškarpyta, sumontuota, kad tik paveikti, kad būtų kažkoks chaosas visuomenėje, bet realios informacijos neduoda“ (PS).

Diskutuoti politinėmis temomis su draugais, tėvais ar mokytojais nėra įprasta. Jauni žmonės susiduria su tuo, kad patys mokytojai vengia diskutuoti politinėmis temomis, be to, būtų svarbu, kad tokios diskusijos apimtų įvairias politines pažiūras, jos nebūtų primetamos, būtų aptariamoms jaunimui žinomos ir artimos temos:

„Paprasciausiai nėra įprasta tokiom temom diskutuot su draugais ten...“ (MJ)

„O jeigu su mokytojais diskutuot pradėti, sako „nesigilinam“...“ (MJ)

„Būtų įdomu [diskutuoti su mokytojais apie politiką], bet reikia supratimo, kad galėtumei diskutuoti. Reikia argumentų, negali ten pasiskaityti žiniasklaidoje ir ateiti į mokyklą ir karkseti. Būtų visiškai beprasmiška. Reikia gilaus supratimo.“ (PS)

Požiūrį į politiką gali pakeisti tiesioginis bendradarbiavimas su valstybės institucijomis: „Kai pradėjau veikti su studentų atstovybe, bendraut su politikais, įvairiausios tarybos bendros, jaunimo reikalų taryba prie Seimo – pamatai, kaip jie dirba. Jie taipogi stengiasi, nėra jie visi blogi, bet ta visa žiniasklaida sugeba parodyti tą didžiausią blogį (...).“ (KS).

1.5. Vertybinės nuostatos

Jaunimas iki 25 metų mokinių yra laikomas aktyvios veiklos varikliu, nes dar nepatyrę nusivylimo kartėlio, turi daugiau entuziazmo. Moksleiviai pilietinį aktyvumą, dalyvavimą projektuose vertina, visų pirma, per asmeninės naudos perspektyvą: įdomiai leidžiamas laikas, įgyjama patirtis, asmenybės tobulinimas, pliusas ateityje ieškant darbo:

„Nauda apskritai yra laiko praleidimas, čia nėra kas veikt, ką nuveikus, ištraukt į veiklą – jis bent laiką turiningai praleistų ir kažką sužinotų.“ (KS)

„Nauja patirtis. Norisi išmėginti kažką naujo, ko dar nedarei.“ (PS)

„Tai traukia. Tu žinai, kad už tai jokio atlygio negausi, bet tu tai darai, nes tai patinka.“ (PS)

„Aš tai ėjau į praeitą „Darom“, nes mokytoja pasakė, kad 10 parašys. Man patiko, bet nuėjau tik dėl to, turbūt būčiau neįęs kitaip.“ (PS)

„Jeigu padarysi kažką, tau ant širdies bus lengviau. Nebūtinai materialūs dalykai kažkokie. Dvasiniai ar žinių kažkokių igysi nauju.“ (PS)

„Nes dalyvaudamas NVO veikloje gali plačiau susipažinti... Tarkime, jeigu tu dalyvauji NVO, tai natūralu, kad ta NVO bus kažkiek orientuota į tai, į ką tu po kažkurio laiko stosi.“ (DJ)

Be naudos sau, pilietinė veikla siejama ir su nauda artimiesiems, draugams, kitiems žmonėms. Dar vienas jos rezultatas – kitoks santykis su savo aplinka: *„(...) aišku jau mylės tą savo kampą, kur idėjo daug darbo“ (KS)*. Taip pat buvo pastebėta, kad pilietinės veiklos neverta įrėminti siaurais apibrėžimais. Anot vieno informanto: *„Kiekvienas projektas skatina tą pilietiškumą, tik vieni daugiau, kiti mažiau (...) tas pats ralis, vėlgi – pilietiškumas, susirenka iš įvairiausių šalių (...). Tas pilietiškumas (...) Lietuvoje yra pakankamas, tik pagarba jam žmonių yra mažesnė.“ (KS)*. Tas pats informantas vėliau pristatydamas studentų atstovybės veiklą pabrėžia, kad renginys, kuris visų pirma naudingas pačios švietimo įstaigos bendruomenei, gali apimti ir pilietinio ugdymo dimensiją: *„Sunku pasakyti, kokie mūsų projektai būtent susiję su pilietiškumu, nes mes tas pačias pirmakursių stovyklas rengiam, kur supažindinam tiek su miestu, tiek su kitom jaunimo organizacijom, jų veikla.“ (KS)*.

1.6. Projektai, patikę aspektai, problemos, sėkmės užtikrinimas

Paklausti, kokiuose pilietinės veiklos projektuose jiems jau yra tekę dalyvauti, informantai išvardino labai įvairius variantus:

- lokalių, tik švietimo įstaigos bendruomenei skirtų renginių organizavimas ir dalyvavimas juose (konferencijos ir pristatymai, valstybinių švenčių minėjimai, koncertai);
- projektai su vietine bendruomene ir kitomis švietimo įstaigomis (aplinkos tvarkymas, žalingų įpročių prevencija, vienišų moterų pasveikinimas su moters diena, pasidalinimas

patirtimi, mokymai, susitikimai su verslininkais, meno akcijos, žygiai);

- nacionalinio lygmens projektai („Darom“, „Varom už Lietuvą“, „Piliečio žadintuvas“).

Be jau aptartos instrumentinės naudos (patirtis, įdomus laisvalaikio leidimas ir t. t.) buvo ir kitų aspektų, dėl kurių informantams patiko dalyvauti šiuose projektuose. Vienas iš jų – dalyvavimo sukeltas bendrumo su bendruomene ar visa Lietuva jausmas: „*Visi vienu metu, visas Vilnius tai darė [pūtė balionus per rūkymo prevencijos akciją]*“ (PM); „*Tikslas buvo pasiektas, buvo pakylėta (...) visiems nuotaika, jautėsi Lietuvos dalis [apie ant sniego nupieštą trispalvę vasario 16-osios progą]*“ (KS).

Pilietinių projektų dalyviams patinka veikimas kartu su didesne žmonių grupe, masiškumas, prievartos nebuvimas, pripažinimas ir įvertinimas (iš mokytojų, kitų suaugusiųjų), kūrybinė laisvė:

„[Patiko] *įvertinimas, kai tave pagiria, kad gerai padarei, ir gauni prizų visokių. Kai įvertina tavo planą, tai paskatina toliau daryti visus kitus.*“ (DJ)

„*Geriausia būtų, kad kiekvienas pasijaustų norintis ten eiti, o ne tai, kad „einam, einam drauge“, tai eina.*“ (PS)

Kai susirenka didesnė jaunų žmonių masė mažesniuose miestuose, tai gali būti „sveika“ visai aplinkinei bendruomenei, nes „*gyvesnis miestas atrodo, o, čia dar ir gyventojų yra*“ (KD).

Pilietinio veikimo projektuose moksleiviams nepatinka privalomumas (nors manoma, kad kai kas nors yra privaloma, moksleiviai gali išmėginti veiklą, kurios patys niekada neišmėgintų), neaiškūs tikslai ir neapibrėžtas darbo procesas, kitų dalyvių motyvacijos trūkumas, per mažai galimybių veikti savarankiškai ir įgyvendinti pačių sugalvotas idėjas, nusivylimas ne iki galo atliktu darbu (pavyzdžiui, šiukšlių maišai, kurie lieka neišvežti po „Darom“ akcijos), nežinojimas, kaip pritraukti daugiau žmonių, minimalaus finansavimo nebuvimas:

„*Tu privalai, kur ten rašo tuos projektus mokiniai, kur gauna pinigus jį vykdymui iš mokyklos, tai tu priverstinumo tvarka rašai tuos projektus. Tas pats yra su, pavyzdžiui, „Epochų ratu“, nes tris dienas mokykla yra atleista nuo pamokų, tai tu privalai dalyvauti, kažką kurti. Aš ir taip dalyvauju, bet kartais būna jau bloga nuo tų dalykų, tai tas priverstinumas kartais žudo.*“ (DJ)

„*Mane tai erzino [kalbant apie projektus], kitų žmonių neinformavimas. Nes dažnai jie imasi daryti, nežino ko, nežino kam, ir tada atsiranda tas toks, „ai, man čia neįdomu“. Yra žmonės, kurie nori kažką daryti, ir yra žmonės, kurie tiesiog nori prastumti laiką.*“ (DJ)

„*Nėr savarankiškumo mokinių – mums dabar konkrečiai pasako tą užduotį – tu daryk ir viskas, o savo kažkokio – ne...*“ (MJ)

Svarbus ir platesnis renginio ar projekto viešinimas: „*Labai naudingas dalykas yra viešinimas. Gal ir dabar neima tų mokesčių iš jaunimo organizacijų, nemokamai pareklamuoja, bet viešinimas yra labai svarbi šių projektėlių dalis. Turim visi matyti per teliką, per radiją, laikraštį. Jei padarysim ir matysim tik tie, kas darė, tai šnipštas bus iš to.*“ (KS).

Siekiant jaunimą įtraukti į tokią veiklą, turi būti pasirinkta gera, jaunimą patraukianti kreipimosi forma (retorika), svarbi gera kompanija, dalyviai turėtų tikėti idėja ir patys norėti dalyvauti, reikia leisti jiems pasijusti svarbiais ir parodyti, kuo naudinga ta veikla (ką už tai gaus – ne tik materialine prasme, bet ir nematerialine), galiausiai – realizuoti naujas, nebanalias idėjas:

„[Gera kompanija –] *nebūtinai [artimi draugai], tai, kad žmonės turėtų vieni su kitais apie ką bendrauti ir jiems būtų linksma. Čia jau būtų gera kompanija.*“ (PS)

„*Reikalinga simbolika, nes ji tada jungia tuos žmones. Tai plečia prisijungiančių ratą. Jeigu pamatai, kad ten daug žmonių, tai pagalvoji, gal iš tiesų ten kažkas gera.*“ (PS)

„*Aktyvūs mokiniai dažniausiai daro tai, kas paveiks plačiąją visuomenę. Pavyzdžiui, susikibkime visi už rankų ir padarykime šypseną. Tai yra aktyvas, kuris organizuos ir stengsis įtraukti pasyvą. Tačiau, ar tai kažką pakeis, aš nežinau. Tai bus tik graži pilietinė iniciatyva. O tų gražių pilietinių iniciatyvų, kurios neteikia jokios naudos, Lietuvoje yra daug ir per daug.*“ (DJ)

„*Kas nauja – jauną žmogų traukia, o ką mėtės ir girdėjęs – tas nėra idomu. Kažkokiu naujų idėjų realizavimas. Kokiu tiksliai – negaliu pasakyti, reiktų pasėdėt ir pagalvot gerai, ką tokio naujo sugalvoti, kad žmogus ateitų, jam patiktų ir grįžtamasis ryšys būtų.*“ (KS)

„*Pilietiškumas, kaip minėjau, susideda ir iš muzikos, ir iš sporto, kultūros, iš visko; ten [bendruomenės centre] kaip tik ir bandoma tai diegti. Kaip tik ta vieta, kur jaunimas gali reikštis, nenaudodamas daug išteklių... Tiesiog tą galima nesunkiai suderinti su tuo pačiu pilietiškumu ir jie net patys nepajus, kaip jie tą ugdo.*“ (KS)

1.7. Santykiai su suaugusiais

Moksleiviai palaikymą ir paramą iš suaugusiųjų pusės įvardina kaip labai reikalingą (ir dažnai trūkstamą) būdą paskatinti jaunimą savarankiškai imtis pilietinės veiklos: „*Imant visą Lietuvą, moksleiviai turi minčių, iniciatyvos, bet jiems trūksta tokio dalyko kaip patarimojo balso, padaršinimo ir, galbūt, tos pačios rankos, kuri duotų 10 ar 100 litų iniciatyvai įgyvendinti*“ (DJ). Svarbu, kad pilietinę veiklą kuruojantys ar kartu dalyvaujantys

suaugusieji su jaunimu elgtųsi kaip su lygiaverčiais partneriais: ne vien nurodytų, ką daryti, bet ir patys dalyvautų veikloje, atsižvelgtų į moksleivių nuomonę, suteiktų jiems kūrybinę laisvę, juos išklaustų, siūlytų moksleiviams *patiems* apsispręsti dėl projekto turinio. Kaip paminėjo kalbintas profesinės mokyklos dėstytojas – „Pradedi pats grėbti lapus – jaunimas prisijungia. Reikia nebijoti mokytojui ne tai, kad nusileisti, neįsivaižduoti, kad esi pasaulio bamba, bet jeigu nori bendrauti su mokiniais, turi su jais bendrauti jų lygmenyje.“ Studentai gerus santykius su administracija įvardina kaip vieną iš veiklos produktyvumo šaltinių: „(...) mes labai gerai sutariame su administracija, todėl mes dirbam koja į koja ir pas mus geriausiai [studijų] procesai įgyvendinami, todėl turim daugiau laiko daryti studentam užklausinę veiklą“ (KS). Suvokiama bendradarbiavimo nauda – ne tik palaikymas, bet ir patarimai, praktiniai pamokymai.

Kalbėdami apie tėvų įsitraukimą į bendrą veiklą, moksleiviai buvo paminėję tiek privalumų, tiek trūkumų. Iš vienos pusės, tėvai matomi kaip autoritetas, sektinas pavyzdys, iš kitos pusės – šalia jų galima jaustis nejaukiai, tėvai gali tapti kliūtimi: „Nelabai gali savo nuomonę išreikšti“ (KJ). Dar viena problema – apskritai neigiamas tėvų požiūris į vaikų dalyvavimą įvairiose akcijose, pavyzdžiui: „Gėda prie tėvų [rinkti šiukšles, tvarkyti aplinką]... Sakytų, namuose tai nerenki šiukšlių, neišneši, o lauke čia vat... tvarkaisi“ (KJ). Bet kokių atveju, pabrėžiama, kad idealiu atveju santykiai turi būti paremti bendravimu ir lygiateisiškumu.

1.8. Ryšiai su išorės partneriais

Viena vertus, įvardintos stipriosios aktyvaus bendradarbiavimo su išoriniais partneriais (NVO, valstybės institucijos, bendruomenės ir t.t.) pusės – galimybė dalintis patirtimi, plėtoti neformalųjį ugdymą, pavyzdžiui: „Mes dažnai pasikviečiame įvairiausių verslininkus, firmų atstovus, kurie tiesiog pasakoja apie tą savo sėkmę, savo gyvenimą, kaip jiems pasisekė. Susirenka nemažai studentų paklaustyti, kažkaip gal tas pats pilietiškumas ugdomi, kai girdi, kaip kitam žmogui, kaip jisai gyveno, ką jisai veikė ir kaip jam dabar sekasi“ (KS).

Kita vertus, aptariama tai, kad konkrečių galimybių bendradarbiauti su platesne bendruomene, NVO gali ir nebūti – daliai moksleivių tai bus neįdomu, daliai – atrodo beprasmiška, tad dėl tokio dalyvavimo kiekvienas turėtų apsispręsti asmeniškai: „Aš manau, kad tai yra beprasmybė [turi omenyje platesnę bendruomenę]. Su jaunimo organizacijomis toks bendradarbiavimas ir dabar vyksta. (...) Iš didelės bendruomenės primesti kažkokią veiklą yra beprasmiška. Vieniems tai bus neįdomu, kiti nematys prasmės, ir bus tik 1 ar 2 proc., kurie ras prasmę.“ (DJ).

Be to, ne visi išoriniai partneriai patys yra pasiruošę bendradarbiauti ar įtraukti jaunimą į savo veiklą: „Jeigu kalbam apie bažnyčią [vietos], ten nėra jokios jaunimo veiklos, gal idomu būtų, gal daugiau jaunimo pritrauktų, jei kokią chorą suorganizuotų ar ką nors tokio.“ (MJ). Arba, atvirkščiai, išoriniai partneriai iš jaunimo tikisi daugiau, nei tas gali išsipareigoti atlikti: „(...) kai pas save nespėji pasidaryt, į tą miestą – labai sunku.“ (KS).

1.9. Įtraukimas, įgalinimas

Kalbant apie kuo įvairesnį – ne tik aktyvių, bet ir pasyvių – moksleivių įtraukimą į pilietinę veiklą, buvo iškelta esminė tokio įtraukimo keliami problema: kai tenka bendradarbiauti su žmonėmis, kurių pats nepasirenki, jautiesi blogai, nes dalis nieko nedaro, o nesėkmingas bandymas juos įtraukti atrodo kaip bergždžias laiko švaistymas - geriau leisti susiburti tiems, kurie nori tai daryti. Tai leidžia iškelti mintį, kad pilietines veiklas reikia palikti organizuoti „vienodai kompetentingiems“ moksleiviams, aktyvistams, nes iš pasyviųjų įtraukimo jokios naudos (iš didmiesčio gimnazistų diskusijos).

Tačiau situaciją galima matyti ir priešingu rakursu – prastai besimokantys mokiniai „gali turėti genialių idėjų, bet jų niekas neklauso“ (PS). Mokyklos praranda potencialą, nes nepanaudoja tokių žmonių idėjų, jų energijos, kurią jie savo ruožtu nukreipia į delinkventinę veiklą. Be to, tokia pilietine veikla susidomėję prasčiau besimokantys moksleiviai būtų labiau motyvuoti dalyvauti mokyklos bendruomenės gyvenime.

Taip pat buvo nubrėžta perskyra tarp įsitraukimo *organizuojant* veiklą, kuris reikalauja daugiau resursų ir išsipareigojimo, bei įsitraukimo *dalyvaujant* toje pačioje veikloje. Pavyzdžiui: „kiti gal (...) nenori prisijungti [prie studentų atstovybės veiklos], bet dalyvauja tose mūsų akcijose, minėjimuose, žaidimuose, konferencijose.“ (KS). Minėta, kad įsitraukimas į įdomią veiklą gali pakeisti nuomonę ir tokio žmogaus, kuris iš pradžių atėjo dėl apčiuopiamos naudos: „būna kartais, kad jeigu ir eini dėl pažymio, tai atejęs pakeiti nuomonę“ (PS).

Didesniam įtraukimui svarbu ir tai, kad dalyvavimas nereikalautų iš jaunų žmonių sunkiai prieinamų išteklių – visų pirma, finansinių (ypač ten, kur sudėtingesnė ekonominė situacija – mažuose miestuose, kaimuose): „negali padaryt [renginio] bilieto kainos didesnės (...), nes į jį niekas neateis“ (KS). Ir atvirkščiai – jaunimą lengviau pritraukia nemokamos akcijos, renginiai.

1.10. Projektų idėjos

Informantai turėjo įvairių idėjų apie tai, ką norėtų nuveikti savo švietimo įstaigos, bendruomenės, Lietuvos labui. Vienu mokslievių teigimu, jie ir dabar gali efektyviai spręsti mokslievių poreikius, susijusius su mokyklos infrastruktūros gerinimu, renginiais, administraciniais nesklandumais. Kiti mokslieviai, kurie įvardino savo santykius su mokytojais kaip įtemptus, nesvarstė idėjų, kurias galėtų įgyvendinti mokykloje ir teigė, kad sudominti veikla yra visų pirma mokytojų atsakomybė. Mokyklos, kurioje sunkesnė finansinė padėtis, mokslieviai kalbėjo apie materialinės bazės gerinimą (trūksta mokymosi inventoriaus, knygų, langų remonto) ir būtinybę ieškoti rėmėjų, kurie padėtų tai įgyvendinti. Taip pat buvo siūloma leisti mokytojams pailsėti, kelti bendrą švietimo įstaigos kultūrą ir atsakomybės už aplinką jausmą.

Idėjos, skirtos vietinei bendruomenei apėmė aplinkos tvarkymą, meno projektus (pavyzdžiui, legalų graffiti), profesinio lavinimo destigmatizavimą, įvairius renginius, infrastruktūros tvarkymą (pavyzdžiui, apšiltinti miestelio bažnyčią arba tvarkyti sporto aikšteles), benamių maitinimą ar tiesiog žmonių subūrimą bendravimui.

Idėjos, ką galima padaryti visos Lietuvos mastu, artikuliuojamos sunkiau, kyla abejonių dėl to, ar vienas žmogus galėtų kažką pakeisti. Išsakyta ir kita nuomonė – „*Nuo vieno žmogaus visada viskas prasideda*“ (KM) bei pageidavimas, kad vyktų daugiau projektų, panašių į „Varom už Lietuvą“.

1.11. Kaita ir nuomonė apie Lietuvos ateitį

Kalbėdami apie Lietuvos ateitį, informantai susiedavo perspektyvas su dabartine šalies situacija ir sovietine praeitimi. Anot vieno informanto, „*Nėra ateities... Mes turim tik gėdingą dabartį*“ (MJ). Viena vertus, buvo kalbama apie žmogaus neįgalumą prieš tokias „sovietinio mąstymo“ apraiškas kaip korupcija, neišsilavinę bei nesąžiningi politikai, seni mokytojai, prasta ekonomikos būklė (valstybės skolos, infliacija, pragyvenimo lygis). Šiame kontekste ateitis labiausiai siejama su emigracija į užsienį. Kita vertus, informantai vis dėlto matė ir kaitos galimybę, kurią vienareikšmiškai siejo su kartu pasikeitimu ir švietimu: „*norint [sutvarkyti] politiką, reikia ugdyti kitokį jaunimą*“, „*išeis jaunimas su kitokiu požiūriu, įkurs įmones, bus tų įmonių vadovai (...), jie turės visai kitokį požiūrį*“ (KS); „*[reiktu] daryti švietimą, visus tuos projektus su konferencijom ir siekti užauginti tokį lietuvi, katras norėtų eit į valdžią ir [rūpintusi] savo valstybę*“ (MJ). Be to, viena informantų grupė teigė, kad per pastarąjį dvidešimtmetį stabilizavosi naujai kuriamos NVO ir mokyklos, todėl įvairios iniciatyvos populiarėja, o aktyvaus jaunimo – daugėja (didmiesčio

gimnazijos moksleiviai). Tie patys informantai palaikė emigracijos alternatyvą – pasilikimą Lietuvoje, kur „mažesnė konkurencija ir daug daugiau galimybių“ (DM).

2. Mokytojų ir socialinių partnerių požiūriai į jaunimo pilietiškumo ugdymą

2.1. Pilietinio ugdymo samprata ir rezultatas

Viena svarbiausių sėkmingo ugdymo prielaidų – aiškiai suvokiamas ugdymo procesas ir suprantamai įvardijamas siekiamas rezultatas. Tad neatsitiktinai su mokytojais buvo diskutuojama apie tai, kaip jie supranta pilietinį ugdymą, jo tikslus, aptariama, koks turėtų būtų pilietinio ugdymo mokykloje rezultatas idealiomis ir, žinoma, esamomis sąlygomis.

Diskusijose dalyvavę mokytojai pilietinį ugdymą siejo su patriotiškumo skatinimu, vertybinės orientacijos formavimu, socialinių ir bendrabūvio (gyvenimo kartu) kompetencijų ugdymu. *„Piliečio ugdymas arba pilietinės iniciatyvos ugdymas – tai yra atsakomybės ugdymas. Tai yra ugdymas gebėjimo stebėti, kas vyksta žmonių tarpusavio santykiuose, objektyviai analizuoti, priimti sprendimus, ir būtent tokius, kurie visiems piliečiams būtų priimtini ir pažangūs, o ne kokiai ten interesų grupei“*, - teigė didmiesčio gimnazijos mokytoja (DM3). Pilietinis ugdymas taip pat buvo siejamas ir su *„leidimu saviraiškai“*, su galimybe *„reikštis ir jaustis, kad tu gali“* (DM2).

Tačiau dalis mokytojų pripažino, kad nors pilietinis ugdymas ir pilietiškumas *„susideda iš tokių paprastų dalykų, iš tų paprastų... čia pat... elementarių dalykų“* (MM1), konkrečiau suvokti ir įvardinti juos nėra nei paprasta, nei lengva. Pasak vienos mokytojų, *„didžiausias sunkumas, kad pati sau esu konkrečiai nepasisakius, tai kas gi yra tas pilietinis ugdymas“*(KM8).

Pilietinio ugdymo rezultato neapibrėžtumas

Dar sunkiau nei ugdymo procesą yra apibrėžti ugdymo rezultata. Koks jis turėtų būti, diskutavo tiek mokytojai, tiek socialiniai partneriai (švietimo centro, savivaldybės, kitų organizacijų atstovai). Viena vertus, strateginiuose švietimo dokumentuose yra gana gerai apibrėžta, koks turėtų būti pilietinio ugdymo rezultatas, kita vertus, neturint tų dokumentų po akimis, tai įvardinti nėra lengva, nes mokyklose pilietiškumas gali būti suprantamas įvairiai:

„Rezultatas... Vieni taip sako, programos dar kitaip sako. Ir tu pati neturi to galutinio, ką gi aš čia turėčiau pasiekti... Velnias žino, ar aš pasieksiu per tuos du metus. Jeigu po 20 metų vaikas

pasisveikina... Tai gal normaliai mokiau. Jeigu dar aukštojo... o gal ne aukštojo, bet geras specialistas... Taip ir su tuo pilietiškumu. Kaip jį vertinti? Ar kad jis dar po dviejų trijų metų neišvažiuo iš Lietuvos? Ar dėl to, kad jis į Seimą nuėjo. Bet vėlgi... jeigu mano nuostata apie Seimo narius vienokia... O jis taip sau mokėsi, o žiūrėk į Seimą pakliuvo. Nu, va nėra to apibrėžtumo. Konkretaus apibrėžto rezultato. Ką mes tokio... Nu, vėl gi – mylim Lietuvą. Nu, labai gražiai skamba, a ne?“ (KM8);

„Kokią vietą mokyklos kultūroje užima pilietiškumas? Ar jis suvokiamas kaip vienkartinė akcija, kurią reikia padaryti du–tris kartus per metus, ar mokyklos vertybės, kultūra yra, kad už to slypi gilesni dalykai, nei tik padariau, užsidedėjau plusą ir viskas“ (SP2) ;

Atskirais atvejais netgi buvo pripažįstama, kad, kas gi tas pilietiškumas, yra absoliučiai neaišku:

„[...] sąvoka – pilietiškumas. Atrodo, tokia... Pasakyk tu ją ir kažkokie paukščiai pradeda skraidyt, visokių spalvų. Ir nebesupranti...“ (MM1);

„Sudėtinga sąvoka, mes patys jos nesuvokiam dar“ (MM4).

Diskusijų dalyvių teigimu, rezultatai apibrėžti labiausiai sunku dėl siekiamybės bei realybės neatitikimo, kai vienaip rašoma Bendrosiose programose ir vadovėliuose, kitaip matoma kasdienybėje, o dar trečiaip, viską sutirštinant, pateikiama masinėse informavimo priemonėse: „Mes matome ženkliai, kas vyksta. Ir suprantate, pradedu aš jausti tokį bejėgiškumą. Kai tu turi vaikui maždaug pasakyti: „Čia ne egzaminui, nes kitaip tu jo neišlaikysi.“ A, Jūs suprantat apie ką aš kalbu?“ (DM2). Mokytojams skaudžiausia, kad mokiniai, greitai suvokę situacijos absurdiškumą, viena vertus, ima nepasitikėti suaugusiais, kita vertus, patys perima simuliacinio žaidimo taisykles: „Ir vat su vaikais, kada šneki, tai, kai oficialiai kalbi, jie vieną sakys, o kada išikalbi koridoriuj ar kur nors, tada ir pasirodo, kas iš tikrųjų, kaip yra... oficialiai išmokejau yra“ (MM5).

Neapibrėžtumas ir simuliacijos tikimybė padidėja, jei mokytojai patys yra pasimete, neturintys bent kiek aiškesnės vidinės orientacijos ir pasitikėjimo savimi kaip ugdymo profesionalais, o ypač, kaip tinkamais pilietiškumo pavyzdžiais jaunimui: „Mes labai abejom, nes mes patys nesijaučiam... nesijaučiam piliečiais... Jeigu taip pagalvoti, kas yra pilietis, tai stipriai piliečių nesijauti“ (MM1).

Vienas veiksmingiausių būdų siekiant išvengti simuliacijos būtų pilietiškumo, kaip įvairialypio fenomeno pripažinimas ir jo daugiabriauniškumo atskleidimas:

„Manau, kad mokyklose reikia labiau atskleisti tą įvairiabriaunį pilietiškumą. Atskleisti, kad jis turi ne vieną reikšmę, kad galimybių pasireikšti kaip pilietiškam žmogui gali būti labai įvairių. Vaikus išmokyti suprasti, kad į pilietiškumą įeina ne tik dalykai, kuriuos mes paprastai suprantame, bet, kad tas gali atsiskleisti ir labai netikėtuose dalykuose, kažkokiame spektaklyje. [...] mes tą pilietiškumą suprantame, kaip kažką tokio labai didelio, kad jeigu neišgelbėsiu savo tėvynės, tai nesu pilietiškas. Man atrodo tas labai svarbu suprasti, kad yra labai įvairių būdų būti pilietiškam. Tai tas nuo mokytojo labai priklauso, kaip jis sugeba tą pateikti.“ (SP2)

Tačiau, iš kai kurių diskusijų epizodų galime daryti prielaidą, kad šis būdas nėra itin lengvas, o gal net padidinantis neapibrėžtumą ir keliantis sumaištį. Lengviau ir saugiau, kaip pripažino patys mokytojai, tiek pilietinį ugdymą, tiek jo rezultatai formalizuoti, „*suvesti į pažymius, į įskaitas ir visa kita*“ (DM1). Tai, suprantama, sumažina mokyklos galimybes išugdyti brandų pilietį.

Individualumas vs. bendruomeniškumas

Svarbiausia mokyklos paskirtis ir tikslas, mokytojų teigimu, – ugdyti visapusišką asmenybę, turinčią tvirtą vertybinį pamatą, pasižyminčią branda, vidine kultūra, tolerancija, geranoriškumu, atsakingumu ir sąmoningumu. Didmiesčio gimnazijos lietuvių kalbos mokytoja pabrėžė, kad „*žmogus, kurį aš galėčiau pavadinti pilietišku, tai pirmiausiai – mąstantis*“ (DM4). Neneigdama kritinio mąstymo reikšmės, jos kolegė papildė, kad piliečiui vien mąstyti neužtenka, jis turi būti iniciatyvus ir aktyvus, gebantis save išreikšti per įvairią veiklą (DM2).

Itin svarbus aspektas *visapusiškos* asmenybės ugdyme – pilietiškumo susiejimas su kitų vertybių ugdymu, paviršutiniško požiūrio vengimas:

„Bet yra mokyklų... bakalaureatas, kur jie turi eiti, pavyzdžiui, pas senelius į globos namus, ne taip, kaip daugelyje mokyklų, dėl pliuso, bet paskui apmąstyti ir parašyti, kaip tu ten jauteisi, savo apmąstymus, ką tu iš ten atsinešei. Ir tėvai leisdami vaikus į tokias mokyklas žino, kad vaikas turi iš mokyklos išeiti visas, o ne tik žinios, o visa kita kažkur kitur. Gal aš irgi norėčiau, kad mano vaikas būtų pirmūnas, tačiau, aš taip pat gal norėčiau, kad išėjęs iš mokyklos jis atskirtų gera nuo blogo. Ar kad ten pilietiškumą suvoktu, kad jis yra neatskiriama jo dalis, kad jis yra toks, toks, toks, ir kad jis yra normalus, pilietiškas todėl, kad yra rinkinys visų šių dalykų. Kai mes išskaidome atskirai – čia žinios, čia pilietiškumas, čia visa kita – gaunasi netikras... o, iš tikrųjų, žmogus yra visoks. Pilietiškumas man yra neatskiriamas nuo visų kitų vertybių, kurios

yra privalomos kiekvienam normaliam žmogui.“ (SP2)

Ir nors diskutuodami apie pilietinio ugdymo rezultata mokytojai pirmiausiai jį siejo su asmeninėmis mokinių savybėmis, buvo pažymima, kad itin svarbu išlaikyti individualumo ir bendruomeniškumo balansą. Pastarasis, pasak mokytojų, netgi svarbesnis:

„Aš manau, kad šiandien per daug, žymiai per daug, norima pabrėžti tą individualumą. Iš tikrųjų vaikai jaučia, kad yra individai ir jie labai jaučia tą savo individualumą. To, ko jie nejaučia, yra bendradarbiavimas, bendruomenė, visuomeniškumas, pilietiškumas. Tokių dalykų jie nejaučia, nes jie yra ugdyti dabar mokykloje būti individais“ (DM5).

Šių mokytojų nuomone, pilietiškumo esmė ir yra gebėjimas veikti bendram labui. Kalbėdami apie pilietinės veiklos lauką vieni mokytojai akcentavo visuomenę ir valstybę, kuria sąmoningas pilietis turėtų didžiutis, suprasdamas, kad valstybė prasideda nuo kiekvieno iš mūsų (MM1). Kitų mokytojų supratimu, visuomenė ir valstybė visgi pernelyg dideli dariniai ir kaip „sivaizduojamos bendruomenės“ mokiniams sunkiau suvokiami, todėl „pirmiausia reikėtų orientuotis į tokius mažesnius dalykus; į tai, kas yra arčiausiai, kad vaikai suprastų, kad šalia esančio žmogaus problema tai <...> nėra vien tik jo problema, bet tai yra ir jų pačių problema“ (DM6), reikėtų „išugdyti žmogų klasės, bendruomenės, mokyklos, rajono neabejingą.<...> O tada, jei žmogus mąstys turės norą ir būdą, kaip veikti, jis pasirinks tai, kas naudinga ne jam, ne jo šeimos biudžetui, o kas naudinga šaliai. Jis tada matys aukščiau (DM4). Mokinių aktyvus dalyvavimas mokyklos savivaldoje tiek mokytojų, tiek socialinių partnerių suprantamas kaip formuojantis pilietinio veikimo igūdžius:

„Tai veikia kaip modelis. Galima sivaizduoti, kad yra vidinis ratas: tai, ko išmokstu mokykloje, tai, ką darau savo bendruomenėje, toj, kuri šalia manęs – visa tai pritaikoma. Čia žmogus apauga visokiomis patirtimis. Kaip žmogus supranta tą savo pilietinį dalyvavimą? Pradedama mokykloje, paskui darbo kolektyve, kontekstas plečiasi, bet modelį mokykla gali labai puikiai suformuoti, ir jeigu mes to neturime, tai paskui labai sunku susigaudyti. Turime sukurti modeliuką, kuris veikia, tik keičiasi jo parametrai.“ (SP2)

Diskusijas kėlė ne tik pilietinės veiklos erdvė, bet ir laikas, kada gi pilietinio ugdymo rezultatas turėtų išryškėti. Pasak kai kurių mokytojų, kalbėti apie bet kokią rezultatą yra sunku, nes jis atsiskleis tik ateityje („Nemanau, kad mes jį matysime čia ir dabar, mokykloje“ (DM5)). Kitų nuomone, būtent „čia ir dabar“ yra labai svarbūs, kad turėtų rūpėti ne tik tai, kuo mokiniai bus, tarkim, po 20 metų, o ir tai, kokiais jie tampa būdami mokykloje („Va kai yra palyginimas pirmokai

ir paskutinės klasės. Na, skirtumas didžiulis“ (DM4)). Kai kurie mokytojai pateikė ir itin konkrečių pilietiškumo apraiškų:

„Mano klasėje yra toks vienas mokinys, kuris pakankamai tokio aštraus proto ir replikas mėtantis, gan kritiškas ir pakankamai išleidžiančias kitų atžvilgiu. <...> Na jis taip vieną sykį, antrą sykį ir tada klasei tiesiog pabodo jo žeminančios replikos. Ir kaip jūs manot? Visi taip draugiškai, bet labai, turiu pasakyti, gan korektiškai pradėjo tokį gan nebylų protestą – nereaguoti, visiškai nereaguoti į tą. Bet iš anksto jie buvo susitarę. Ir žinokit, tai tapo paveiku. Tam mokiniui nebuvo lengva. Kurį laiką jis nesuvokė, kas vyksta. Bet kai paskui buvo pasakyta, kad yra ir toks būdas, kuris parodo, kad elgiamasi išleidžiančiai, žeminamai, kad negalima taip, keičiasi situacija. Aš manau, kad klasės mastu tas pilietiškumas labai gerai pasireiškė“ (DM3).

Politinis raštingumas

Diskutuojant apie asmenines piliečio savybes, bendruomeniškumą, vienas iš mokytojų vis bandė pilietinio ugdymo rezultatą sieti su gebėjimu orientuotis ir veikti politikoje:

„Na visa tai yra šaunu. Bet aš noriu pasakyt tokį dalyką, iš tiesų kada mes kalbam apie pilietį, tai labai aiškiai „pilietis“ turi būti suvokiama kaip politinė sąvoka“ (DM1).

Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ši mintis kolegijų palaikymo taip ir nesulaukė. Pasak vienos jų, *„ugdyti tą politiškai orientuotą žmogų reikia, bet tai yra toks paralelinis tikslas“ (DM2)*. Iš tolimesnių diskusijų išryškėjo, kad dauguma mokytojų politiką laiko *tabu*. *Tabu* dėl to, kad daug kas ten *„nešvaru“*, *„neaišku“*; be to, visiškai neatsiribojęs nuo politikos mokytojas gali būti apkaltintas politiniu šališkumu, pagalba vienai ar kitai partijai:

„Turėjom reikalų... Išgarsėjom. Nes kažkokį plakatą (bet tikrai ne aš kabinau)... Čia vienos partijos plakatą iškabino, kad bus susitikimas ir kviečiame ateiti. Bet ne į mokyklą, o į miestą. Ir viskas. Ir čia man skambinėjo. Net į ministeriją paskundė. Reikia pagalvoti... Tai faktiškai tą politiką reikia vengti ir bijoti, nes gali užsitraukti didžiausią sau paskui...“ (MM1).

Socialinių partnerių grupėje, šiek tiek kitokiais aspektais taip pat kilo diskusija, ar/ir kaip mokykla turėtų padėti mokiniui susiorientuoti politiniame gyvenime. Pirma, mokytojai buvo linke pabrėžti, kad pilietiškumas neturėtų būti pirmiausia siejamas su politiniu matmeniu, kad labai svarbu suprasti pilietiškumo daugiabriauniškumą: *„Aš manau, kad mes pernebyg sureikšminame tą*

politinį. Žmogus mylėdamas savo kraštą, vertindamas tiek paveldą, tiek istoriją, tiek kitus dalykus, jisai dalyvaus ir tose pačiose akcijose aktyviai, ten „Švariname Lietuvą“. Manau, kad pilietiškumas per daug suvedamas į politiką.“ (SP8). Taip pat kaip ir jų kolegos kitoje diskusijų grupėje, kalbėjo apie mokytojų nepasitikėjimą politikais:

„Pats žmogus turi tikėti tuo gyvenimu. Kad ir mes patys prieš dešimt metų labiau tikėjome ir ta politika, ir tais politikais. Kokia visuomenė, tokia mokykla. Mes, vyresni, kiek esame nusivylę tais politikais, ta politika. Jis, jaunas vaikas. Jisai, gi, šeimoje tą patį girdi, per televizorių, juk nieko kito negirdi, tik tas politines rietenas. Kažkas turi būti ir toje valstybėje stabiliau. [...] Ar mes patys nežinome, kuo galima tikėti.“ (SP5).

Kita vertus, toje pačioje diskusijoje taip pat išsakyta nuomonė, kad politika yra labai siaurai tapatinama tik su politikais ir jų veikla: „[...]viskas yra politika. Čia savokų reikalas. Dažnai politiškumas yra suvedamas į partijų veiklas. Bet visa kita yra politika: mokyklos viešieji reikalai, tų reikalų svarstymas, dalyvavimas. Tai yra politika.“ (SP1) Tas pats diskusijos dalyvis vėliau diskusijoje atkreipė dėmesį, kad pokalbių su mokiniais apie politiką išstūmimas iš mokyklos yra „mokyklos depolitizacijos“ pasekmė, nors poreikis yra ne „depolitizuoti“ mokyklą, o ją tik „departizuoti“:

„[...] visą dešimtmetį buvo sakoma – mokykla turi būti depolitizuota. Tai pati didžiausia klaida padaryta. Mokykloje turi būti aktyvus politinio proceso nagrinėjimas su mokytojais, per klasių valandėles, su istorijos mokytojais. Kitas klausimas, sakau, mokykla turi būti departizuota. Nereikia, kad mokykloje mokytojas primestų tos arba tos politinės partijos vertybes.“ (SP1)

Mokytojai pripažįsta, kad diskutuoti su moksleiviais apie politiką yra nelengva, tenka laviruoti, siekiant neprimesti moksleiviams savo nuomonės:

„Sunkiausia būna išlaviruoti, ...neprimesti savo nuomonės. Aš save kartais už vadelių paimu: tu esi mokytoja, negali primesti, nes vaikai daug klausia įvairiausių dalykų. Kai pas mus yra rajone žymių politikų, ir žvaigždžių, ir panašiai, ir partijos, ir žmonės, ir asmenybės, labai rūpi jaunimui tie klausimai, tik svarbu mokytojui neprimesti.“ (SP5).

Taip pat pastebima, kad mokytojai vengia kalbėti su moksleiviais apie politiką dėl nepasitikėjimo savo kompetencija šioje srityje ar šios kompetencijos neturėjimo:

„[...] Su kitais mokytojais pasišneki, tai sako, mes tai nesileidžiame į diskusijas, mes nežinom. Jūs [mokote] istorijos, jums gerai, jūs žinote. Tai čia tų pačių mokytojų kompetencijos stiprinimas, kad jie žinotų, kad jie jaustųsi tvirtai ir kad jokiū būdu, kad aš biologas ir aš nesikišu į politiką.“ (SP8).

Ši mokytojų kompetencija savo ruožtu yra siejama su tvirtais vertybiniais orientyrais, kuriais turėtų vadovautis mokytojas tokiuose pokalbiuose su moksleiviais:

„[...] labai svarbu yra orientyrai. Turi žemėlapi, esi nepažįstamoje šalyje, reikia kažką susirasti. Jeigu neturi žemėlapi, tau bus labai sudėtinga. Jeigu turi žemėlapi, tai aiškūs yra orientyrai: ten ir ten, ir ten pagal kažką orientuotis. Klausimas tuomet, kokius orientyrus turi mokytojai. Mokytojai, kurie turi labai stiprius orientyrus, jiems šios problemos nėra, jie gali labai lengvai paaiškinti. Ir sakyti: pasižiūrėkite, šitas politikas meluoja. Tik išeinant iš vertybinių dalykų, galima tą dalyką paaiškinti. [...] Bet kai su mokytojais tarpusavyje apie tai mažai yra kalbami mokykloje, tai tada ir mokytojai vengia šią daryti su savo vaikais. Nes tikrai, „gal aš nepataikysiu“, „gal aš nežinau““ (SP1).

Vertybinis pilietiškumo pamatas

Kokybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad, mokytojų supratimu, pilietiniame ugdyme bendražmogiškų vertybių ugdymas yra ne tik svarbiau, bet ir „švariau“ bei saugiau nei pokalbiai politikos klausimais, nes šiosios nesikeičia taip greitai kaip politika:

„Kokios vertybės...Kas valdžioje, tokios ir vertybės? Tai irgi nėra teisinga. Tos vertybės turėtų būti paremtos ir tradicijų, ir kultūros pagrindu. Čia negali būti taip... Kad tas variantas... Aš manau, kad dėl vertybių, tai vertybes labai gražiai sustato į vėžes pats gyvenimas“ (DM3).

Oponuojant buvo pastebėta, kad gyvenimu, kaip ir visuomenėje vyraujančiomis pernelyg liberaliomis „kažkokios laisvės ir kažkokios tolerancijos“ nuostatomis, pasikliauti nevertėtų – siekiant pilietinio ugdymo rezultato svarbiau yra aiškus politinis apsisprendimas ir juo paremtas „valstybinis užsakymas“:

„Valstybė turi labai aiškiai žinoti, kur jinai eina ir koks turi būti pilietis, kad jinai ten nueitų. Ir tada automatiškai valstybė turi turėti tam tikrą politiką ir švietimo srityje, kuri aiškiai apibrėžtų, o kokios gi vertybės turi būti įdiegtos ugdymo proceso metu, kad iš mokyklos išeitų aiškiai, su tam tikromis politinėmis, pilietinėmis, kultūrinėmis, bet vertybinėmis nuostatomis žmogus. Dabar iš tiesų mes, tarkime, turime ugdymo programas, kuriose yra labai daug visko. Bet dažnai jose visiškai neaišku, o kokios tos galutinės vertybės kaip Lietuvos Respublikos piliečio turi būti

išugdytos. <...> Tai kaip mes galime kalbėti, tarkime, apie tai kažkokius rezultatus, kada nėra aiškaus visuomeninio susitarimo.“ (DM1).

Visuomeninio susitarimo pasiekti gali būti neįmanoma dėl pernelyg didelės skirtingų socialinių sluoksnių, ypač mieste ir kaime, atskirties. Pastarąją mintį akcentavo bemaž visi diskusijose dalyvavę miestelio ir kaimo mokyklų mokytojai. O aiškų „valstybinį užsakymą“, pasak mokytojų, jau turėjome sovietmečiu, kai „*valstybė mums labai aiškiai nurodė vertybes, kurias mes turėjome nešti ir labai žinojome, kad viskas yra kitaip, bet mes apie tas vertybes kalbėjome <...> vieną kartą mes melavome“ (DM2).*

Todėl labai svarbus pačios mokyklos bendruomenės susitarimas ir sutarimas dėl ugdytinų vertybių:

„Ar mokytojas komentuoja kokį nors įvykį ar reiškinį, ar aptaria su vaikais, iš kokių pozicijų aptaria, kokiomis nuostatomis, kokiomis vertybėmis vadovaujasi. [Aptardamas problemą mokytojas neturi palaikyti kokios nors pusės, bet yra vertybiniai dalykai, kurie su vaikais gali būti aptarti]. Mes turime programą... kurią įgyvendinant yra siekiama, kad visi mokytojai, vadovai, kitas personalas susivienodintų požiūrį, kas yra patyčios, kaip jas atpažinti, kad visi vienodai suprastų. Jeigu visas personalas susivienodina požiūrį ir vieningai supranta vertybes, vienodai jas išpažįsta, tai yra idealu, ar bent jau pratinasi šito, tai tada galima ir reaguoti, kaip visos bendruomenės turinčios tam tikrą kultūrą, tam tikrą vertybinį pagrindą, į tą, ar į kitą, ar į trečią įvykį. Labai dažnai mokytojai ir nedrįsta daryti, nes jie nėra užtikrinti, gal aš ir nesu teisingas, gal man geriau ir nesakyti, nes aš neturiu..., (SP1).

Iš šių diskusijų galima daryti išvadą, jog aiški mokyklos bendruomenės vizija yra būtina sąlyga siekiant geresnių pilietinio ugdymo rezultatų mokykloje.

2.2. Dabartinės mokyklos galimybės ugdyti pilietiškumą

Pirma mokytojų reakcija į klausimą, kokios yra mokyklos galimybės ugdyti pilietiškumą buvo itin skirtinga. „*Mūsų sąlygom tai nežinau ką čia...“ (MM3),* – nuogastavo viena iš tyrime dalyvavusių mokytojų. „*Labai daug ką galima dar padaryti. Parodyti pavyzdžiu. Ir galimybių spektrą sukurti ir pateikti. Rinkis, žmogau, kas tau geriau, kas tinkamiau, kuris kelias priimtinesnis“ (DM3),* – tvirtino kita, pateikdama asmeninį pavyzdį:

„Žinokit, net sunku patikėti, atrodo, ot mokykla – atėjo, atsėdėjo ir išėjo, ir pasibaigė, bet tokias palieka pasekmes žmogaus gyvenime, jauno žmogaus gyvenime. Net neįtikėtina, kaip tu tai pamatai ir atrandi savo kasdieniniame gyvenime. [Dukros elgesyje] keliems metams praėjus po mokyklos baigimo, aš dabar pamatau karts nuo karto tam tikrų mokytojų elgesio pėdsakus. Ir geranoriškus. Ir aš labai džiaugiuosi, ir labai didžiuojuosi tuo, žinokit. Nes tai nebuvo specialiai diegiama: „Tu taip daryk, tu vat anaiš daryk, tu tą sakyk!“ Tai buvo iš kasdienybės konteksto išplaukę. Bet vat vaikas užkabino, pačūpo ir jam tai liko. Tai aš išivaižduoju, kad ne tik mano asmeninį vaiką, bet ir visus vaikus, ir kiekvieną jauną žmogų taip veikia. (DM3)

Be abejo, ir tie mokytojai, kurie iš pradžių suabejojo mokyklos galimybėmis, diskutuodami minėjo, kad vis dėlto mokykla jų turi išties nemažai. Santykinai šias galimybes galima suskirstyti į **vidines** ir **išorines**. Prie vidinių būtų galima priskirti tiek formalųjį ugdymą pilietinio ugdymo ir kitų dalykų pamokose, tiek neformalųjį – organizuojant įvairius renginius, akcijas, dalyvaujant projektuose, prie išorinių – bendravimą ir bendradarbiavimą su kitomis ugdymo institucijomis (šeima, bendruomene, nevyriausybinėmis organizacijomis ir t.t.), sąveiką su supančia fizine, socialine, kultūrine aplinka. Aptardami pilietinio ugdymo galimybes, mokytojai ir socialiniai partneriai diskusijų grupėse ne tik pasako kur, kada ir kaip gali būti ugdomas moksleivių pilietiškumas, bet taip pat nurodo, kokie vidiniai ar išoriniai veiksniai yra svarbūs mokyklų pasiekimams mokinių pilietinio ugdymo srityje.

Pilietinio ugdymo mokykloje formos ir būdai

a) Formalus ugdymas pilietinio ugdymo ir kitų dalykų pamokose

Pirmiausiai, mokytojų teigimu, mokykla turėtų išnaudoti vidinius išteklius, pilietiškumo ugdymą įjungdama į kasdienį mokyklos gyvenimą ir integruodama į visus mokomuosius dalykus. Pilietiškumą, pasak vienos mokytojų, galima ugdyti net per matematikos pamokas - „*kad ir uždaviniais skatinti meilę Lietuvai*“ (KM5). Pilietiškumo kompetencija, kuri pirmiausia yra paremta tam tikromis vertybinėmis nuostatomis, neabejotinai gali būti ugdoma per dorinio ugdymo (etikos ir tikybės) pamokas:

„Mes ir per etikos, tikybos, per visas pamokas bandom su jais kurti tuos santykius, tarpusavio santykius. Ypač per tikybos pamokas, kur yra vien iškaitos, nėra pažymių, tai tada jie jaučiasi laisvi labiau būti savimi ir geruoju, ir bloguoju būdu. Ir tada galima labiau dirbti su tom jų vidinėm nuostatom ir vertybėm“. (DM5)

Didžiules galimybes išugdyti brandų pilietį turi geografijos, kalbų mokytojai. Lituanistai to gali siekti skiepydami pagarbą lietuvių kalbai kaip vienam svarbiausių tautos gyvybingumo šaltinių (KM1), mokydami mąstyti ir interpretuoti, susieti literatūros kūriniuose gvildenamas problemas su šių dienų realijomis:

„Kad ir Donelaičio „Metus“ aš tuoj pat susieju su dabartimi, randam tokias sąsajas. Kad jie nesimokytu tokiam muziejiniam hygmeny, kad pavaikštom, pažiūrim, grįžtam, mūsų tikrovė kitokia... Tarkim, kad tada istorija atsiranda, kažkokie dėsningumai atsiranda, kai tu pamatai, kaip žmonės daugelį metų ieško išeičių ir nieko geru už tą Antikos demokratiją nesuranda. Na, tai mano mokymas visas kelia tokias problemas. Ir bandom jas analizuoti, diskutuojam. Na, iš tikrųjų labai daug leidžiu diskutuoti. Kartais aukoju net mokymą. Nes man visą laiką svarbiau išugdyti asmenybę, kuri gebėtų sąsajas daryt, o ne žinotų ten kažkokių datų, kažkokių ten kitų dalykų, kurie mano galva, visai ten nereikalingi“ (DM4).

Ypatingą vaidmenį pilietiškumo ugdyme tiek dėl paties dalyko specifikos, tiek dėl to, kad jie dažnai turi ir pilietinio ugdymo pamokas, atlieka istorijos mokytojai. Būtent jie diskusijų metu ne tik pateikė daugiausiai su pilietiniu ugdymu susijusių atsakymų, bet ir iškėlė daugiausiai aktualių klausimų. Kokios turi būti Lietuvos ir pasaulio istorijos mokymo proporcijos? – klausė mokytoja, nuogaustaudama, kad Lietuvos istorijos mokymas tapo fragmentiniu, neskatinančiu didžiavimosi savo valstybės praeitimi (KM8). Ar, galvodami, kad ugdome pilietiškumą ir patriotiškumą, nepasieksime atvirkštinio varianto? – abejojo kita, – *„Ar mes nepersūdysim? Kiek metų holokausto tematika buvo tylėta. Bet kai pradėta apie ją kalbėti, tai kai kam jinai tampa... <...> arba pokaris<...> Jau žinokit per pamoką aš bijau apie tai pradėt kalbėt, nes gali būti reakcijos dirbtinai jau iššauktos dėl tam tikrų temų“* (DM2). Galų gale, pasak vieno iš diskusijose dalyvavusių istorijos mokytojų, sunku patiems sau ir savo mokiniams atsakyti į esminį klausimą *„O koks istorinis įvykis yra vertybė Lietuvos valstybės mastu?“*:

„Ar būtina žinoti Žalgirio mūšį? Na, aš taip labai subanalinau. Ir kokią svarbą to Žalgirio mūšio reikia išpelgti? Gal būtų verta, iš tiesų verta, tą Žalgirio mūšį mums pralaimėti? Bet man nieks neatsakė. Ir galų gale vienintelį atsakymą, kurį aš sugebėjau išplėsti iš žmonių, kurie formuoja mūsų ugdymo turinį, tai kad tu pats savo asmenine atsakomybe pasirenki tą turinį, kas

yra vertinga. Ir pats tada sukuri iš to vertę, vertybę kažkokią. Tai jeigu nėra visuomenėje koordinuojamos kažkurios tai pamatinės vertybės ant kurių stovi valstybė, remdamasi į savo piliečių pečius, tada iš tiesų koks kalbėjimas apie pilietinį ugdymą ir apie jo kažkokį tai aiškų rezultatą, nu darosi efemeriška. O galų gale, tarkim, čia galbūt mums istorikams yra ta problema, bet jinai iš tiesų turi ir plačią visuomeninę reikšmę“ (DM1).

Kita vertus, istorijos mokytojai diskusijoje dalijosi patirtimi, kaip istorijos pamokose gali būti pažadintas mokinių pilietiškumas, pavyzdžiui, skatinant mokinius domėtis savo krašto istorija:

„Aš manau, kad kiekvienoje mokykloje turi būti krašto istorijos dėstymas. Galbūt, kad aš esu muziejaininkė, man tas labai svarbu. Šiais metais aš padariau naują programą, kurioje yra integruotas pilietiškumo ir krašto istorijos dėstymas. Pirmiausia nuo savo krašto istorijos, to, kas mes esame, kuo mes didžiuojamės, o paskui išeiti į platesnius vandenis - Lietuvos, pasaulio.“ (SP8)

Diskutuojant apie pilietinio ugdymo, kaip atskiro dalyko, pamokas ir jų reikšmę, mokytojų nuomonės išsiskyrė. Kai kurių mokytojų teigimu, pilietinio ugdymo pamokos yra pernelyg formalus dalykas, stokojantis platesnio konteksto. Vienas mokytojų šiuo klausimu buvo itin kategoriškas:

„Iš tiesų aš nemanau, kad pilietinis ugdymas, kaip atskiras dalykas, iš viso yra reikalingas, nes pilietiškumą galima vystyti per istoriją, per literatūrą, per geografiją ir per visus kitus dalykus. Ir kada iš viso to išspaudžiama, gaunasi pilietiškumas vardan pilietiškumo, kartais be aiškesnio konteksto. Ne visada tai, kas gryna, yra vaistas. Kartais tas, kas išgryninama, gali tapti nuodu“ (DM1)

Tačiau daugumos mokytojų požiūriu, pilietinio ugdymo pamokos yra būtinos, nes per kitų dalykų pamokas nors ir ugdomos piliečiui reikalingos kompetencijos, tačiau specifinis pilietinio ugdymo turinys paliečiamas tik „labai lokaliai arba kartais dėl laiko stokos ir visai nepaliečiamas“ (DM3). Prie specifinių pilietinio ugdymo sričių mokytojai priskyrė politinio raštingumo ugdymą, politinio gyvenimo suvokimo skatinimą. Ankstesniame skyriuje jau minėjome įtampas, susijusias su moksleivių politinių kompetencijų ugdymu, čia dar kartą prie jų sugrįšime.

Mokytojų nuomone, mokiniai stokoja elementariausių politinių žinių:

„Jie baisiai sunkiai perpranta tas politines doktrinas. Ir tas socializmas, liberalizmas, konservatizmas... Oi sunkiai.“ (MM5);

„Kažkaip visą laiką tas valdymas, valstybių valdymas, ten, sakykim, sąrangos būdavo kažkoks sunkiai įkandamas dalykas.“ (MM4).

Be to, mokiniai mažai domisi politiniu šalies gyvenimu, sulaukę 18 metų vangiai dalyvauja rinkimuose:

„Jie pernai buvo labai šokiruoti, kai miesto savivaldoj lenkai gavo labai daug vietų ir kaip čia taip nutiko Vilniuje. Aš sakau: lenkai susitelkę. Jie pilietiškai yra. Jieėjo, balsavo, kad jų atstovai būtų ir atstovautų grynai tos tautinės mažumos interesus. O jūs, dvyliktokai, ką darėt? Po „tūsiukų“ tikriausiai miegojot. Jie aišku pradėjo juoktis, nes, ko gero, taip ir buvo. Kas po „tūsiukų“ miegojo, kas apskritai galvojo: „Ir be manęs čia bus viskas tvarkoj““. (DM4)

Toks abejingumas šalies politinei ateičiai gali būti paaiškinamas ne tik jaunu mokinių amžiumi (*„tas politinis aktyvumas yra suaugusio žmogaus gyvenimo išraiška“ (DM2)*), bet ir nevienareikšmišku pačių mokytojų požiūriu į politiką: net tie mokytojai, kurie teigė, jog pilietis privalo būti ne tik *„pilietiškas“*, bet ir *„politiškas“*, prasantardavo, kad jiems patiems *„politika yra, kaip sakyti, toks dalykas, kuris yra tabu“ (DM4)*.

Diskutuojant su moksleiviais išryškėjo, kad jaunuoliams tiek pati politika, tiek politikai atrodo priimtinesni ir labiau suprantami, kai su jais susipažįstama artimiau: *„Jie [politikai] taipogi stengiasi, nėra jie visi blogi“ (kolegijos studentas)*. Tačiau mokytojų nuomone, nors politikai mielai sutiktų atvažiuoti į mokyklą (ypač prieš rinkimus), bet visiškai neaišku, kaip konkrečiai šiuos susitikimus reikėtų organizuoti: *„Nu į kokią pilietiško pamoką. Taip? O šiaip juk negali pamokų metu, reiškia, čia įsileisti... (MM1)*. Kaip kompromisą, kuomet mokiniai ir artimiau susipažintų su politika, ir galbūt išvengtų politinės reklamos bei indoktrinacijos, mokytojai siūlė susitikimus su politologais: *„Tai yra žymiai geriau, tai ne tai, kad kokia partija save reklamuos, bet [su] politologais tikrai diskusijos būtų“ (MM5)*. Tačiau nors šis būdas ir itin pasiteisina (*„tikrai vaikams patiko, kai [politologai] važiavo čia“ (MM4)*), jo, deja, negalima taikyti taip dažnai, kaip norėtųsi (*„... aišku, mes kiek turim, tiek turim“ (MM2)*).

Mokytojai pasakojo ir apie kitas mokiniams pakankamai patrauklias **ugdymo formas** (ekskursijas, viktorinas, olimpiadas ir t.t.), tačiau pripažino, kad jos yra tik kasdienio ugdymo proceso papildymas, tuo tarpu pamokose belieka arba sausai išdėstyti vadovėlines tiesas, kurios vieniems mokiniams atrodo pernelyg teorinės, nuobodžios, pasenę, nereikalingos, atsietos nuo gyvenimo, kitiems gi gana patogios (*„perskaičiau, atsakiau, pamiršau“ (KM8)*), arba ieškoti metodų, skatinančių kritiškai mąstyti, interpretuoti, ieškoti sąsajų su kasdieniu gyvenimu, o ypač tų, kurios skatina aktyviai veikti.

Naujesnių, jaunimui patrauklių ugdymo metodų ir priemonių, mokytojai beveik neminėjo. Paklausti apie informacinių kompiuterinių kategorijų (IKT) panaudojimą, mokytojai užsiminė, kad tai gera priemonė bendrauti, ieškoti informacijos, tačiau apie platesnes interneto panaudojimo galimybes, su informacinėmis technologijomis susijusius metodus (pavyzdžiui, dalykinius kompiuterinius žaidimus, „glogų“ kūrimą ir t.t.) diskutuoti nebuvo linkę.

b) Neformalusis pilietiškumo ugdymas

Kaip vienas iš pilietiškumo ugdymo būdų (tuo pačiu ir pilietinio aktyvumo apraiškų) buvo minimas dalyvavimas įvairiuose renginiuose, valstybinėse šventėse, ypač Vasario 16-osios minėjime. Mokytojų nuomone, nors ir labai pamažu, tačiau mokinių požiūris į šią šventę, kuri ilgą laiką buvo laikoma nuobodžia, pernelyg oficialia, primesta suaugusiųjų ir kur kas mažiau patrauklia nei Vasario 14-oji (KM1), kinta:

„Aš jau matau, kad kažkodėl žmonės... na, jiems ne visvien, kas yra. Dar labai daug „visvien“, bet kažkokia tendencija jau yra. Ir, tarkim, ateini į klasę po tos Vasario 16-osios ir paklausinėji, kaip šventė. Ir jie nebesijuokia. Jie tikrai šventė. Jie buvo prie Seimo, jie žiūrėjo filmą apie tą „Antį“, apie roko maršą per Lietuvą. Kai kurie, žinoma, pasakė, kad išsimiegojo. Bet, tiesą sakant, stipresnėj klasėj jau jie susilaukė juoko iš tu, kurie jau kažką darė“ (DM4).

Teigiamomis tendencijomis pasidžiaugusi miesto gimnazijos lietuvių kalbos mokytoja, pridūrė, kad akimirkos, kai mokiniai patys demonstruoja iniciatyvą, suteikia didžiausią pasitenkinimą ir parodo pedagogo kaip „vedančiojo“, o ne „varančiojo“ darbo prasmę:

„Aš, sakykim, savo auklėtinius pirmą kart išimylėjau tada, kai jie antroj klasėj... (buvo sunki klasė, labai daug berniukų, na, vienas vargas ir galvos skausmas) kai aš pamačiau juos per Vasario 16-ąją užlipusius ant tų laiptų ir traukiančius tas patriotines dainas, tai aš galvojan „Aš jus myliu! Aš dėl jų vat viską padarysiu“. Kai tu matai šitokį jauną būrį žmonių, dainuojančių tas patriotines dainas, tu pradedi tikėti, kad ta valstybė ateitį turi. Vaikai mus įkevepia. Ir tas grįžtamasis ryšys yra begalinis“ (DM4).

Mokyklos mokytojai, apgailestavę, kad, nors jų miestelyje vyksta nemažai įvairių renginių (švenčių, koncertų, susitikimų su aktorais ir pan.), tačiau mokinius gana sunku į juos „nuvesti“,

„nustumti“, prisipažino ir patys daug kur dalyvaujantys vis rečiau ir rečiau, nes jaučiasi paprasčiausiai persisotinę (MM1).

Vidiniai veiksniai, turintys įtakos pilietinio ugdymo rezultatams

Diskusijose su mokytojais ir socialiniais partneriais buvo pabrėžta, kad pilietinio ugdymo rezultatas labai priklauso nuo mokyklos pasirinkimų, mokyklos vadovų, mokytojų bei kiek įtvirtintas pilietiškumas kaip vertybė mokyklos kultūroje.

Pirma, mokyklos galimybės priklauso nuo mokyklos bendruomenės pastangų ugdyti moksleivių pilietiškumą ir nuo mokyklos pasirinkimo, kaip jį ugdyti: „*Kaip galima vertinti [mokyklos dabartines galimybes ugdyti pilietiškumą]. Kiekviena mokykla turi išvertinti pati save. Ta mokykla, kuri dirba, kuri turi patirties, kuri turi išsingužiusi saujele vaikų ar didelę grupę, tiek ji pasiekia. Jeigu paimsime [mūsų miesto] kontekstą: vieni labiau politikos srityje, kitos mokyklos pilietiškumą ugdo per ekologines akcijas, per veiklas kitose srityse. Tai priklauso nuo kiekvienos mokyklos tradicijų.*“ (SP5). Antra, diskusijoje su socialiniais partneriais pastebėta, kad daug kas priklauso nuo mokyklos vadovo: „*Mokyklų galimybės yra įvairios. Vienos turi daugiau galimybių, kitos mažiau. Daug veiksnių tą įtakoja. Jeigu mokyklos direktorius yra labai bjaurus, ar iš viso smulkus niekšelis, ar koks nors, kuriam vienodai, kuris savo pavyzdžiu nedemonstruoja, ką turėtų demonstruoti kaip lyderis, kuris telktų visus, tai tokia mokykla turi mažiau galimybių. Jeigu kitoje mokykloje vadovai, ir direktorius, ir pavaduotojai, tai sugeba įtraukti, kad visi būtų viena komanda, tai čia labai svarbu. Tai labai stiprus veiksnys, auginantis tų mokyklų galimybes pilietiškumo ugdymui.*“ (SP1). Trečias, labiausiai pabrėžtas veiksnys – tai kūrybingi, savo pavyzdžiu įkvepiantys, sugebantys sutelkti mokinius bendrai veiklai mokytojai:

„Aš tikrai vis labiau įsitikinu, kad vaikams reikia žmonių, kurie duotų pavyzdį. Jie nori matyti mokytojus, kurie yra suaugę žmonės, kurie turi savo vertybes ir kurie yra asmenybės. Ir jiems tas pavyzdys, nors gal dabar mes nematom rezultatų, tikrai duoda labai daug. Jeigu mes vieną sakome, o kitą darome, tai vaikams susiformuoja tokia nuostata vidinė, kad čia nieko nepadarysi, nieko neišėis. Bet jeigu jie mato mumyse realizuotus žmonės, tai tada tikrai mes galim kažką daryti.“
(DM5)

„Turi būt motyvacija dėl savo darbovietės. Turi būti kažkoks biškį pamišimas dėl vaikų. Nu vis tiek tas mokytojas... jei tu jau dirbi čia kažkelinti metai, tai tame tu jau gyveni ne dėl savo vaikų, o dėl visos mokyklos vaikų (KM8);

„Jeigu pats degi, uždegsi ir vaikus – uždegti galima“(MM3);

„Šiaip didžioji dalis mokytojų yra žmonės, kurie yra kūrybingi. Nes kažkur skaičiau, kad pati kūrybingiausia profesija, kur tu gali išreikšti save labai įvairiai - būdamas mokytoju. Ir kitas dalykas... Mes juk vis tiek esam romantikai, tokie utopistai. Visą laiką galvojam, kad galim kažką gero padaryti, kažkokį tą grūdą pasėti, kuris sudygs. Gal ne šiemet, gal kitamet, gal po dešimt metų“ (DM2);

„[...] svarbu, kad mokykloje atsirastų vienas, du, trys mokytojai, kur viskas prasideda. Tada tik klausimas, ar vadovas trukdo, ar netrukdo veikti. Neįsivaizduoju tos veiklos, be tų uždegančių. Suprantu, kad vieni išemina idėjas, tačiau, kažkas jas dar turi paleisti, kad būtų ką išeminti. Tai vat, jeigu mokykloje yra tokių mokytojų, kurie sugeba ir paleisti, ir paskui dar susiranda bendraminčių, kurie padeda išeminti tas idėjas...tai aš esu giliai įsitikinusi, kad mokytojai, kurie dirba mokyklose, jie gali užduoti toną. Yra tokiu, kad praktiškai viskas iš jų ir eina.“ (SP2).

„[...] kiekvienai idėjai turi būti vedlys. Ir mokykloje, jeigu nebus žmonių, kurie palaiko, nieko nepavyks. Vaikai be vedlio negali, jiems reikia draugo. Ir jeigu mokykloje tu neatrasi vieno, antro, trečio – nieko nebus. [...].“ (SP5)

„Imant ne iš mokyklos, o iš jaunimo pusės. Tai jie iš tiesų yra kupini idėjų, jie turi tų idėjų, bet jie dar yra per jauni, neturi patirties, neturi lėšų, jie neturi tų galimybių, kurias turi mokykla. Dirbant su jaunimu tai, ką girdi, tai jie kalba apie šalia esantį mokytoją kaip draugą. Kai jaunimas pasako, galiu pas tą mokytoją nueiti, pas tą... Tai rodo, kad tikrai mokyklose yra tie mokytojai, kurie yra draugai ir padeda to jaunuolio idėjai gimti kūnu. Tai tikrai tai yra mokyklos didelė galimybė siekti pilietiško, susikalbėti su jaunais žmonėmis, ko jie nori. Jiems padedant įgyvendinti labai gražių dalykų pasiekti, nes jie turi. Dabar mes savivaldybėje kuriame jaunimo problematikos sprendimo planus, tai rengėme diskusiją su jaunimu, kai jie nesusiliečia su suaugusiais ir niekas negali jų įtakoti, tai jie išsikalba, tai mes suaugę daugiau blogų žodžių pasakome apie jaunimą nei jaunimas apie suaugusius. Jie tikrai yra patenkinti dirbančiais mokytojais. Jie sako, mes „galim“. Koordinatorė dirbu jau [daug] metų, tai anksčiau jie sakydavo, „ne, mums neleidžia nei kažkoks vadovas, nei mokytojas, neduoda aparatūros, mes negalime daryti“. O dabar sako, „jau leidžia“. Vadinasi, atvira darosi mokykla, jau labiau išklauso jauną žmogų, su jaunu žmogumi eina kaip su sau lygiu. Aišku, ne visur, dar ne viskas...“ (SP3)

Be mokytojo, kitų suaugusių kaip vedlių, padedančių ir palaikančių moksleivių iniciatyvas, moksleivių iniciatyvos sunkiai būtų įgyvendinamos:

„Jeigu atvirai, kadangi mes neformalai-neformatai buvome, tai drįstu sakyti, kad visos jaunimo iniciatyvos ir geri darbai ir norai įgyvendinami tik tada, kai jie turi padėjėjų suaugusiųjų. [...] Jauni žmonės turi daug

idėjų, bet jiems reikia patirties šalia. Tose mokyklose, kuriose yra žmonės, yra komanda, jie pakankamai gerai dirba..“ (SP6);

„Jiems [mokiniam] dažniausiai vidury proceso dingsta noras daryti.“ (SP3)

Diskutuojant apie mokytojų kaip įkvėpiančių veiklų vaidmenį taip pat pastebima, kad labai svarbu, kad mokytojas neliktų vienas, kad jis jaustų kolegų paramą ir palaikymą: *„Bet visų pirma mokytojas turi būti ne vienas, turi būti komanda. Jeigu mes norime keisti savo visuomenę, mokyklose bendruomenę, tai patys turime žinoti, ko mes norime. O padaryti, gali kiekviena mokykla ir kiekviena bendruomenė.“ (SP5). Kitas aspektas, turintis įtakos mokytojų darbui šioje srityje, yra jų krūvis: „Ar ėjimą į senelių namus mes suvokiame kaip didelę pagalbą, ar pilietiškumą. [...] Va čia mokytojo darbas, ką vaikas daro, kaip jis išsiaiškina visus tuos dalykus, kaip giliai juos mato. Tas pats yra su pilietiškumu. Visą laiką mes stengiamės viską paprasčiau padaryti, o man atrodo, viena vertus, turi būti visą laiką vertybių kontekstas, ir visą laiką išžiūrėti daug tokių spinduliukų. Tai vat, man atrodo, kad mokyklose šito [trūksta]. Gal mokytojai ir nespėja...“ (SP2)*

Be šių veiksmų, diskusijose taip pat buvo minimi bendras mokyklos mikro-klimatas, santykiai mokyklos kolektyve (*„Viskas remiasi į tą paprastą dalyką, į tarpusavio santykius, kokie yra šioje mokykloje ir kaip tie tarpusavio santykiai kuria mokyklos mikro-klimatą, koks yra tas mikro-klimatas, ir kultūra kartu tos mokyklos.“ (SP1))* bei tai, kokia reikšmė yra teikiama pilietiškumo ugdymui mokykloje, kaip jis suprantamas, ar kaip vienkartinį akcijų organizavimą ir „plusų“ užsidėjimą, ar siekiama gilesnių pokyčių moksleivių nuostatose, elgesyje. Šiuo aspektu atkreiptas dėmesys, kad mokinių pilietiškumo ugdymas nukentėjęs dėl „pragmatinės pedagogikos“ paplitimo: *„Man atrodo, kad dar labai kiša koją pragmatinės pedagogikos momentas, kad akcentuojama pernelyg didelė nauda siejama su mokslu, išsimokslinimu. Vat čia turėsi naudos, o čia ne.“ (SP1)*

Pilietiškumo kaip vertybės įtvirtinimas mokyklos kultūroje, jo daugiabriauniškumo atskleidimas, aiški vizija ir mokyklos bendruomenės sutarimas (susitarimas) dėl ugdytinių vertybių, kuris padėtų labiau susieti pilietinį ugdymą mokykloje su gyvenimu, diskusijos metu socialinių partnerių įvardijami kaip būtinos sąlygos siekiant geresnių pilietinio ugdymo rezultatų mokykloje:

„Manau, kad mokyklose reikia labiau atskleisti tą įvairiabriaunį pilietiškumą. Atskleisti, kad jis turi ne vieną reikšmę, kad galimybių pasireikšti kaip pilietiškam žmogui gali būti labai įvairių. Vaikus išmokyti suprasti, kad į pilietiškumą įeina ne tik dalykai, kuriuos mes paprastai suprantame, bet, kad tas gali atsiskleisti ir labai netikėtuose dalykuose, kažkokiuose spektaklyje. [...] mes tą pilietiškumą suprantame, kaip kažką tokio labai didelio, kad jeigu neišgelbėsim savo tėvynės, tai nesu pilietiškas. Man atrodo tas

labai svarbu suprasti, kad yra labai įvairių būdų būti pilietiškam. Tai tas nuo mokytojo labai priklauso, kaip jis sugeba tą pateikti.“ (SP2);

„Vienas dalykas kalbėti apie renginius, kurių yra labai daug, kurie yra ir nauji, ir pasikartojantys, kitas – kaip susieti realų gyvenimą su tuo, ką tu darai mokykloje. Tai čia kiekvieno mokytojo pareiga ir tai būtų paslėptas ugdymo turinys. Ar mokytojas komentuoja kokį nors įvykį ar reiškinį, ar aptaria su vaikais, iš kokių pozicijų aptaria, kokiomis nuostatomis, kokiomis vertybėmis vadovaujasi. [Aptardamas problemą mokytojas neturi palaikyti kokios nors pusės, bet yra vertybiniai dalykai, kurie su vaikais gali būti aptarti]. Mes turime programą... kurią įgyvendinant yra siekiama, kad visi mokytojai, vadovai, kitas personalas susivienodintų požiūrį, kas yra patyčios, kaip jas atpažinti, kad visi vienodai suprastų. Jeigu visas personalas susivienodina požiūrį ir vieningai supranta vertybes, vienodai jas išpažįsta, tai yra idealu, ar bent jau pratinasi šito, tai tada galima ir reaguoti, kaip visos bendruomenės turinčios tam tikrą kultūrą, tam tikrą vertybinį pagrindą, į tą, ar į kitą, ar į trečią įvykį. Labai dažnai mokytojai ir nedrįsta daryti, nes jie nėra užtikrinti, gal aš ir nesu teisus, gal man geriau ir nesakyti, nes aš neturiu...“ (SP1).

Išoriniai veiksniai, turintys įtakos pilietinio ugdymo rezultatams

Labiau pesimistiškai (ar realistiškai) nusiteikę mokytojai pastebėjo, kad vis dėlto vien mokyklos bendruomenės pastangų, mokytojų motyvacijos ir užsidegimo dažnai nepakanka, nes „kiek galima iš idėjos dirbt?“ (KM11), be to, mokytojai susiduria su išorinėmis, nuo jų mažai priklausančiomis aplinkybėmis, prieš kurias „mokytojo darbas yra visiškai beviltiškas ir beprasmiškas, nes prieš tai tu negali pakovot“ (DM1).

a) Neigiamos visuomenės nuostatos Lietuvos valstybės, o ypač jos politikos atžvilgiu

Kaip vieną pagrindinių išorinių kliūčių, mažinančių mokyklos galimybes išugdyti brandų pilietį, mokytojai dažniausiai minėjo neigiamas visuomenės nuostatas Lietuvos valstybės, o ypač - jos politikos atžvilgiu. Šios nuostatos labiausiai palaikomos žiniasklaidos. Čia gi galime išvelgti tam tikrą paradoksą. Viena vertus, pasak mokytojų, mokiniai mažai domisi žiniasklaida – neskaito laikraščių, nežiūri filmų:

„Iš tikrųjų jaunimas nebežiūri popierinių tų variantų visiškai. Ir apskritai, žinokit, ta žiniasklaida tokia kasdienė, jū visai nedomina. Jie žinokit, pasižiūri tik kažkokią jiems aktualią informaciją. Tokią, žinot, intriguojančią. <...> Jū nebedomina tai, kas vyksta politikoj. Absoliučiai. <...> Na abejingi visiškai, nieks neberūpi. Vat šitas perteklinis informacijos srautas padarė savo. Jie nebenori... <...> Kažkodėl nebedaro įtakos nei ta televizija, nei ta spauda“ (DM3);

„Sakau, vaikai, rodys filmą apie Čėčeniją. Lietuvių yra filmas sukurtas. Sakau, pasižiūrėkit būtinai, vaikai. „Nu, jeigu nepamiršim, pasižiūrėsime“ <...> [Buvo atvažiavęs] kino operatorius, kino režisierius praeitą savaitę. Tai irgi rodė filmą apie Afganistaną. Bet jiems neįdomu.“ (KM3)).

Kita vertus, mokytojų teigimu, būtent žiniasklaida daro didžiausią neigiamą įtaką ne tik ugdymo procesui, bet ir pilietinės visuomenės formavimuisi apskritai:

„Žiniasklaida suformuoja Lietuvos žmonių sąmonėje, tai joks pilietinis ugdymas daugiau formalaus rezultato nenuveina. Juk yra išties iškiepyta daug negatyvo: kad ta Lietuva yra, na, kažkas... blogiausia Afrikos valstybė. Iš tiesų gal ir nekorektiška būtų hyginti tarsi... bet žiūrėkim: Afrikoj skurdas, Afrikoj migracija, Afrikoj perversmai, AIDS ir visa kita. Tai iš tiesų susidaro toks įspūdis, kad mes, kaip gūdžiausia Afrikos valstybė. Ir jie su ta sąmone ateina. Ir tada gali rodyti bet kokias tarptautines statistikas, kiek Lietuva yra pasiekusi, ką ji yra padarius. Klausinėti, kelintą mobilų telefoną jie yra pakeitę. Ir kaip jie žiūri į vieną ar kitą reiškinį. Bet daugeliu atveju, tai, kas visuomenėje yra nuostata, ji dominuoja“ (DM1);

„Žiniasklaida, kuri, na, nežinia, kuria kryptimi ji eina, bet tikrai ne pilietiškumo ugdymo ir ne patriotiškumo, ir ne meilės Lietuvai. Yra paprastas posakis – blogas paukštis, kuris į savo lizdą dergia. Tai mes esam tauta, kuri mokėjom, atrodo, būti vieningi, pakankamai vieningi ir patriotiškai sovietmečiu, carinės Rusijos XIX amžiuje. Bet kai atėjo nepriklausomybė, kai tampam laisvais, mes tampam dergėjais kažkokiais tai. Ir viską tą, aišku, atsineša vaikas. Ir darbas tampa žymiai žymiai sudėtingesnis. <...> kibirą paplavų užpila žiniasklaida ant galvų“ (DM2);

„Nu, ką gero išgirstam tose viešose erdvėse... Nu ką gero išgirsti? Įsijungi ir iškart nuo ko pradeda: aba, ten padidėjo kainos, ten tą primušė, ten tą iškoliojo, ten ko nors nepadare arba padarė blogai... Na viskas... Vien neigiama informacija. Negatyvas. Vienas negatyvas. Nu, bet kiek geru dalykų padaroma. Ir jie paskui arba eilute kokio, ar ant galo užsimenama taip, čia padarė kažką, bet iš pradžių tai...“ (MM1).

Panašių minčių žiniasklaidos atžvilgiu mokytojai išsakė ypač daug, tai buvo viena plačiausių diskusijų temų. Net ir sutikdami, kad žiniasklaida greičiau yra visuomenės blogybių atspindys nei pagrindinė priežastis, mokytojai vis grįždavo prie neigiamo pastarosios poveikio. Kur kas rečiau mokytojai kalbėjo apie medijų raštingumo ugdymą, kritinio informacijos vertinimo skatinimą:

„Na aš tai, pavyzdžiui, visad per pamokas juos mokinu <...> Aš visada sakau: vaikai, niekada nepriimkit tiesiogiai informacijos. Jūs mokate kalbų daugiau, negu mes mokėjome arba mokame dabar. Ir, sakau, tiek kiek yra televizijų, tiek ir nuomonių. Tad jūs viską išklauskite ir darykit savo išvadas. Todėl, kad tiesiogiai jos priimti – negalima. Tai vat apie tai ir yra kalbama. Nes, sakau, kad yra manipuluojama žmogumi. Žiniasklaida manipuluoja...“ (DM2).

b) Valstybinė švietimo politika

Negatyvaus atspalvio netrūko ir pačių mokytojų požiūryje į valstybinius ir visuomeninius procesus bei jų sąsajas su ugdymu. Kaip vieną tiesiogiai su ugdymu susijusių kliūčių mokytojai minėjo nesubalansuotą valstybinę švietimo politiką. Viena pagrindinių šios politikos problemų – ugdymo filosofijos stoka, kuomet „*griaunant savo Lietuvos švietimo tradicijas*“ (KM1) neturima aiškios vizijos, ką gi ketinama kurti:

„Iš tiesų yra eklektiška visuomenė, kur valstybė geriausiai atveju veikia mokesčių, galbūt kažkiek užsienio politikos srityje. Bet, tarkime, tokios subtilios sferos kaip švietimas, kultūra iš tiesų yra be valstybės rūpesčio. Ir netgi yra periferijoj. Jeigu valstybė tame nemato savo indėlio, tada ir visuomenė nemato aiškesnio rezultato, į kurį turėtų eit“ (DM1).

Bendros vizijos neturėjimą, pasak mokytojų, bandoma kompensuoti strategijų, kurios parašytos „*skambiais žodžiais <...> kur pradžia perskaitęs jau nesupranti, kas pabaigoj parašyta ir vėl grįžti prie pradžios*“ (MM1) ir programų (*korupcijos, žindymo, rezistencijos, lytinio švietimo ir kt.*) gausa. Diskutuojant išryškėjo, kad labiau nei pačios programos, kurias mokyklos bando „*įgyvendinti sveiko proto ribose ir, ko gero, pagal tam tikras galimybes*“ (DM2), mokytojus piktina jų pateikimo būdas:

„Informacija pasiekia internetu, kur yra uždėtas grifas „Originalas nebus siunčiamas, atsispausdinti patiems“. Tada skaitai studijuoji. Aišku, rajono skyrius... Jeigu kažkam kažkas neaišku, tada aiškinamės vietoj. Kaip sekas įgyvendinti? Ai, įvairiai gi. Būna va, sakysim, pilietiškumas: 18 valandų integruoji tai į istorijos dalyką, tai į dar kažką. O mano asmenine

nuomone, kad kuo daugiau nuleidinės tokių numetamų be jokių iniciatyvų, tai, žinokit, nelabai kas bus. Dabar netradicinio ugdymo kažką patvirtino lyg. Bet, prisipažinsiu, turėjau reikalų visokių ir šito dar neskaičiau. Vėl gi – nuleidžia mokyklai. Ir niekas neklausia, ar mūsų mokyklai pagal regioną čia kažkas tinka, ar ne, ar čia jūs kažką darysit.“ (KM8)

Susidūrus su tokia švietimo politikų pozicija mokytojams susidaro išpūdis, jog pastarieji galvoja, „kad visi durniai aplinkui“ (KM11), kad „nemoka dirbti“ (KM8). Kaip juokavo viena kaimo mokyklos mokytojų, atskirais atvejais kyła didžiulė pagunda tokį politikų požiūrį pateisinti (KM8).

c) Didelis moksleivių mobilumas

Diskusijoje su socialiniais partneriais kaip viena kliūčių mokyklai pasiekti didesnių rezultatų pilietinio ugdymo srityje buvo paminėtas didelis moksleivių mobilumas: „Gaila, kad sugriovė tą mūsų nuo pirmos iki dvyliktos. Tada per tuos dvylika metų mes galime išugdyti. Dabar ateina vaikai į 11 klasę. Kaip mes jį išugdysime per tuos du metus? [...] O dabar vaikšto iš mokyklos į mokyklą...“ (SP9). Kai mokiniai ilgesnį laiką mokosi toje pačioje vietoje, ryšiai tarp jų yra stipresni: „Ir tai vaikai nuo pirmos iki dvyliktos klasės susicementuoja, jie būna draugiški.“ (SP7). Be to, pastebima, kad dėl mokyklų sistemos pertvarkos vaikai netenka galimybės matyti elgesio pavyzdžio iš vyresnių mokinių: „Daug mokytojų pažymi, kad yra labai svarbus pavyzdžio nebuvimas. Kada septintokas, aštuntokas gali hygiotis į vienuoliktoką, dvyliktoką, kurie yra tam tikras pavyzdys, ar sporto varžybose, ar kultūros renginiuose. Dabar jau nebelieka šito.“ (SP1).

d) Socialinės bei ekonominės šalies problemos

Mokytojai minėjo ne tik politines, bet ir socialines bei ekonomines šalies problemas, veikiančias tiek visą švietimo sistemą, tiek konkrečius ugdymo proceso atvejus, pavyzdžiui, kaimo mokyklos mokytojai apgailestavo, kad jų noras pajvairinti mokymą organizuojant renginius ar ekskursijas dažnai atsimuša į ribotas mokyklos ir mokinių tėvų finansines galimybes. Vis priduriant, „mieste gal kitaip“, kaimo ir miestelio mokytojai ypač akcentavo socialinę ir ekonominę kaimo atskirtį, klestinčią bedarbystę, gyvenimą iš socialinių pašalpų ir t.t. Tokioje aplinkoje, pasak mokytojų, kalbos apie pilietiškumą dažniausiai apsiriboja socialinių ir ekonominių problemų

gvildenimu („Mes irgi rašėm „Ką aš daryčiau, jei būčiau prezidentas“. Tai jie: „pakelčiau pensijas“, „kad visi turėtų darbo“. Va tokios vaikų mintys“(KM3)), o kartais apskritai yra tuščios:

„Materialinė padėtis turi reikšmės gyvenime. Ar ne? Ir sąmonėj. Kurie turi pagrindą ir vaikai kitokie, ir tėvai kitokie... <...> Kitas mąstymas iškart formuojasi. Nebėra to vartotojiško požiūrio, kad vien iš valstybės gaut. Nes vis tiek žmogus gyvena ant tos žemės, jis turi turėti pagrindą kažkokį. Ir tada gali jam įkalbėti ir ideologijas, ir to patriotizmo bus. Jei jis ryte išėjo nevalges, jei tėvai siautėjo visą naktį, tai nemiegojęs dar... Ką tu jam bepaaiškinsi“(MM5).

Nepalanki socialinė aplinka mažina mokinių motyvaciją mokytis, ko nors siekti: „Sako ir taip jam baigiau šešias klases“(MM5).

Svarbu atkreipti dėmesį, kad ne vienoje diskusijų grupėje buvo vartojama **„moksleivių kontingento“ sąvoka**, skatinanti atkreipti dėmesį į tai, kad tai yra viena mokytojų mąstymo apie pasiekiamus ugdymo rezultatus kategorijų. Pavyzdžiui, „dar reikia atkreipti dėmesį, koks kontingentas mokykloje mokosi. Gimnazinėse klasėse su tokiais vaikais yra dirbti daug lengviau ir juos įtraukti yra daug lengviau.“ (SP7). Visgi, mokytojų nuomonės skiriasi. Kiti mokytojai išsako požiūrį, kad to pabrėžti nereikėtų: net jeigu dirbant su silpnesniais mokiniais rezultatas nėra toks pat kaip dirbant su stipriausiais, mokytojai privalo būti vedliai ir silpnesniems (SP5).

e) Emigracija

Kaimo ir miestelio mokyklų mokytojai dažniau neišvengia kalbų apie emigraciją. Pasak jų, tiek iš žiniasklaidos, tiek iš išvykusių pažįstamų (toliau diskutuojant išryškėjo, kad ir iš pačių mokytojų) mokiniai nuolat girdi apie „svetur tekančias pieno upes“. Suprantama, kalbos apie tai, kaip pas mus „viskas blogai“, o kitur „viskas gerai“, negali neveikti jaunuolių požiūrio į Lietuvą bei savo vietą joje:

„Tu apie patriotiškumą pašneki. O vaikai irgi ką sako. Su dvyliktokais, kai pašneki: „Aš dedu jau lagaminus – manęs neber. O ką čia veikt? O čia kas užtikrins?“ Nu, sudarytų sąlygas išeiti kur nors. Pradėt gyvent. O tai čia, sako, niekam nerūpiu, aš nereikalingas. Tai iš kur tas patriotiškumas?“ (MM5);

„Išjungęs šviesą ir išvažiuos. Atvažiuos kiniečių, ukrainiečių... Bus geriau“(KM8).

f) Pilietinio ugdymo šeimoje stygius

Šeimos indėlis į jaunimo pilietiškumo ugdymą diskusijų grupėse buvo minimas įvairiais aspektais skirtinguose kontekstuose. Buvo pabrėžiama, kad vaiko vertybės pirmiausia susiformuoja šeimoje, sąlygos šeimoje taip pat turi didelę įtaką, kaip vaikams sekasi mokykloje. Taip pat jaučiama nuoskauda ir pyktis, kad tai pamirštama ir viskas kraunama ant mokyklos pečių, tarsi ji – mokykla – turi būti atsakinga už „viską“:

„Man tai labai pikta, kad mes pamirštame šeimą. Mokykla, mokykla, mokytojas, mokytojas... Jis išeina už vartų, jam visas pilietiškumas dingsta, jie valgyti nori. Šeima yra pagrindas, kuris turi būti atsakingas už savo vaiką ir deramai jį auklėti. Mokykloje, tai per pamokas, kiek mes jį matome? O grįžta jis kur? Vieni grįžta į vaikų namus, kiti pas tėvus, kurie...“ (SP9);

„Visos vertybės ateina iš šeimos. Taip, mes galime įtakoti per pamokas, per renginius, bet jie išeina iš mokyklos ir kai kurie kardinaliai pasikeičia.“ (SP8);

„Kiek kalė – mokyklose nėra politinio auklėjimo, mokyklose nėra politinio auklėjimo, – o patys su savo vaikais ir anūkais ar nuejo prie to politinių tremtinių kapo. Vėl gi sukame į tą dalį, lengviausia numesti ant mokyklos...“ (SP5).

Kita vertus, diskusijoje su socialiniais partneriais išsakytas ir kitoks požiūris: *„taip, bet jeigu tikėtai šeima, tai nėra prasmės diskutuoti.“ (SP1)* Paklausus, ar atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos pilietinė visuomenė yra silpna ir dauguma tėvų patys nedalyvauja pilietinėse veiklose, todėl vargiai gali išugdyti vaikų pilietiškumą, mokykla gali ką nors pakeisti, socialinių partnerių diskusijų grupės dalyviai teigė, kad gali:

„9 informantė: aišku, kad gali.

2 informantė: reikia tėvus augintis kartu.

1 informantas: vaikai keičia tėvus. Kai mokytojai padeda vaikams, tai jie formuoja ir tėvų tam tikrą laikyseną.

2 informantė: galų gale gali būti kažkokia veikla bendra mokykloje tėvų ir vaikų. Aš apskritai, manau, kad mokykla labai daug padaro. Visi sako, kad negali, bet kažkaip ji padaro.

8 informantė: turbūt, kad galime. Negalime at mesti ir pasakyti, kad negali. Tiek, kiek įdeda pastangų ir mokytojai, ir visi kiti. Netgi ir iš tų socialiai remtinų šeimų, asocialių šeimų, yra labai gražių pavyzdžių, kad vaikai labai stengiasi iškopti iš to. Kad nuvežti, vaikai pamato pavyzdžius, „aš nenoriu gyventi taip, kaip jie gyvena“. Ir automatiškai jisai siekia ir siekia išlipti. Aišku, kaip jam pasiseks gyvenime, tai [neaišku]...bet jo nuostata yra kitokia.“

g) Vertybių krizė

Mokytojai aptarė ir vis labiau ryškėjančią vertybių krizę, kuri, pasak jų, yra tiek socialinių ir ekonominių problemų pasekmė, tiek priežastis. Nemažai kalbėdami apie vertybes ir jų ugdymą, mokytojai teigė suvokiantys savo vaidmens šioje situacijoje ribotumą: tikėdami, kad būtent vertybinis pagrindas ugdyme yra svarbiausias, vis dėlto suprantantys, kad jų aiškinimai, o juo labiau pakylėtos kalbos („Na, matot, iš tiesų mes irgi kaip lakštingalos išmokstam gražią melodiją“ (MM4)) retai pasiekia mokinių, įsitinkusių, kad būti geru, tas pats, kas būti „dunduku“, nesvarbiu, neįdomiu, nustumtu į šalį (MM5), protus ir širdis.

2.3. Pilietinio ugdymo projektai: patirtis, lūkesčiai, idėjos

Diskusijose dalyvavusių mokyklų mokiniai ir mokytojai turi nemažai dalyvavimo įvairaus lygmens projektuose patirties. Buvo minimi ir pačių mokytojų arba mokinių inicijuoti mokyklos bendruomenei skirti projektai (suoliukų pastatymas, kino naktų organizavimas, „mankštdromas“ ir t.t.), ir nacionaliniai („Darom“, „Misija Sibiras“, „Piliečio žadintuvas“ ir t.t.), ir tarptautiniai projektai („Nuspalvink miestą“, Mokomasis Europos Parlamentas ir t.t.).

Vos prabilę apie projektus, mokytojai pažymėjo jų trūkumu nesiskundžiantys. Atvirkščiai, **jaučiantys netgi tam tikrą perteklių:**

„Kad pamatytumėt mūsų internetinėj svetainėj, nu, kiekvieną dieną ateina po mažiausiai penkiasdešimt laiškų. Akcijos, viską... Ir viską siunčia į mokyklas. Tai nieko daugiau nebėr Lietuvoj, žinokit, tik mokyklos?“ (MM3).

Tad mokytojai teigė dabar jau labai kruopščiai apsvarstantys pateiktus pasiūlymus, įvertinantys turimus išteklius, pasveriantys visus plusus ir minusus, numatantys pagrindines kliūtis.

a) Dalyvavimo projektuose trūkumai ir galimybės

Viena pagrindinių kliūčių, atimančių norą įsijungti į naujus ar tęsti jau išibėgėjusius ir pasiteisinusius projektus, mokytojų žodžiais tariant, yra „**begalinis popierizmas**“:

„[veiklą tęsime] *nebedalyvaudami tame projekte, kur reikalingi straipsniai, reikalingos ataskaitos, balsavimai ir taip toliau.<...> Visada tikriausiai projektas tuo ir sunkus, kad reikalingi dideli popieriai, dideli parašymai, o paskui ataskaitos... ir tu jau nebenori*“ (MM1).

Pasak mokytojų, pildant įvairius dokumentus dažniausiai tik eikvojamas laikas, kurį būtų galima skirti realiai veiklai. Be kita ko, egzistuoja nemaža klaidos (*parašyti ką nors ne taip* (MM5)) tikimybė bei **tikimybė, kad tiek su pačiu projektu, o ypač su jo ataskaita, vadovas gali likti vienas, be kolegų palaikymo**. „*Čia tu pagalbininku lyg ir yra, o paskui pagalvoju, jeigu liksiu viena...*“ (MM2)), – abejojo projektui vadovauti pradėjusi mokytoja. Ir nors mokytojai teigė, kad mokyklos kolektyvas dirba ranka rankon, o mažesnėse mokyklose be visų įsijungimo veikla apskritai neįmanoma (KM5), visgi pripažino, kad tokia tikimybė egzistuoja:

„*Na kaip pasakyti... aišku, tam žmogui, kuris tą projektą daro, yra sunku. Nes visada atsiras toks, kuris: „Sėdėk geriau. Mes sėdim ir tu sėdėk, ir tu tylėk, ir tu būk toks, kaip mes.“ Tu, žodžiu, nekilk ten. Nėr ko. Nes ir kitiems reikės judėti*“ (MM1).

Be to, kad **projektai prideda papildomo darbo** (DM2), **trukdo tiesioginiam mokymo procesui** (MM4), jie **retai kada apsimoka finansiškai, kartais net pareikalauja asmeninių mokytojų lėšų** (kanceliarinėms išlaidoms, kelionėms ir t.t.) (KM11). **Finansinius išipareigojimus pajunta ir mokykla**: „*Jei iš mokyklos reikia atsiųst kokią pažymą, tai pats turi atsispausdinti.<...> Mokykloms gi irgi kainuoja ir tas popieriukas* (KM8). *Ypač kaimo. Mieste tai gal jie daugiau turi* (KM11)“: Diskutuojant išryškėjo, kad būtent kaimo mokyklose finansiniai projektų klausimai yra opiausi:

„*Ne paslaptis, kad kaimo mokykla dalyvaudama bet kokiame projekte truputėlį tikisi gauti nors kokios apčiuopiamos materialinės naudos. [Nacionalinis projektas] išreklamuotas vienu žodžiu*

buvo... Kad iš rajono tik 5 mokyklos, o kad kaimo mokykla pakliuvo, tai čia išvis labai gerai. Dabar vyksta įdomūs renginiai. Duokit truputėlį pinigėlio kurui. Vešim daugiau vaikų. Nes mūsų autobusiukas keturiolikos vietų (su vairuotoju, plus dar vienas mokytojas). Vadinasi, tik 12 vaikų galim išvesti. Tai palaukit, apie ką čia šnekam? O dalyvauja 20 pagal sąrašą! Kur dėt kitus? Kitas dalykas – nuotrunkas siųskit, spausdinkit. Palaukit... Aš sutinku, kad mokytojų algos, palyginus su kaimo gyventojais, mes čia 00000000, milijonus gaunam. Bet vis tiek.... niekas nieko.... Viskas kainavo <...>Kitos mokyklos gal iš tėvų susirenka. Mes tai nieko“ (KM8).

Visose diskusijų grupėse su mokytojais ir socialiniais partneriais pasikartojančiu leitmotyvu buvo akcentuojamas **projektų tęstinumo neužtikrinimas**, kuris kliudo pasiekti geresnių moksleivių pilietiškumo ugdymo rezultatų:

„Ir man labai gaila, kai mokytojai yra ištraukiami į veiklas, o paskui baigiasi pinigai ir mokytojas pats turi sukintis. [...] Man labai gaila dėl tokio „trumpametražinio“. [Moderatorė: trūksta tęstinumo?] Taip. Kai mokytojas nebeturi jokios paramos projektui pasibaigus. Lygtai ir norėtusi tą projektą tęsti, bet iš kur tada gauti tos paramos įvairiapusės. Ir aš labai gerbiu tuos žmones, kai projektas baigiasi, bet vis dar kažkas vyksta. Tada yra super rezultatas. Vienkartinis, manau, ne toks gilus, ir ne toks turintis reikšmės, nei tie, kurie tęsiasi ilgesnį laiką.“ (SP2)

Svarbiausia, pasak vienos tyrime dalyvavusių mokytojų, „kad nesibaigtų [viskas] su projektu, nes tie laikinukai labai užmuša“ (MM1).

Tuo tarpu matomi ne tik akivaizdūs, ataskaitose užfiksuoti ir oficialiai įvertinti, bet ir mažiau pastebimi, tačiau **ilgalaikiai rezultatai (pokyčiai vaikų elgesyje, nuostatose, požiūryje į mokyklą)**, pasak mokytojų, atperka tą „didžiulį galvos skausmą“ (DM2). Vykdamas projektus, atsiranda glaudesnis ryšys su mokiniais:

„Nauda yra ta, kad, kaip pasakė va V...ja, mums daugiau darbo, bet ir vaikai gali save daugiau reikšti ir atsiranda gal tas tikresnis ryšys su jais. Ne tik per pamokas bendraujant su jais, bet ir kitose sferose, ir kituose momentuose“ (DM5).

Be to, patys **mokytojai teigė įgyjantys naujų kompetencijų, tobulėjantys kaip profesionalai ir kaip asmenybės:**

„Aš tai, žinokit, egoistė esu. Man tai [dalyvavimas projektuose] duoda... Jie, vaikai, yra mano mokytojai šiuo atveju. Ir aš gaunu nemokamas pamokas“ (DM3).

Kaimo mokyklų mokytojai išvelgė ir dar vieną dalyvavimo nacionaliniuose (ar tarptautiniuose) projektuose suteikiamą galimybę: **praplėsti savo mokinių akiratį** („Kaimo vaikai yra mažiau pamatę. Jie turi mažiau informacijos negu miesto vaikai“ (KM1); „Galimybų tiesiog kažkur išvažiuoti gal mažiau. Nes tėvai taigi yra užsiėmę, jiems ar ūkis kažkoks, ar ką... jie neišveš vaikų“ (KM9)), pakelti jų savivertę („Tai dėl to tai ir rašai visur, registruojiesi. Parašai, gal kartais ir juokingai. Bet iš tikrųjų tai nori, kad tas kaimo vaikas jis nebūtų va toks „kaimo“ [su panieka]. Iš tikrųjų, tai norėtus, kad nesiskirtų kažkaip. Kad susilietu su visais“ (KM8)). Apsilankymai kitose ugdymo institucijose, susitikimai su projektuose dalyvaujančiais bendraamžiais, mokytojų nuomone, jaunimui yra neabejotinai reikalingi ir naudingi:

„Ir galų gale jis [mokinys] žinos, kad ir visi kiti žmonės... Na, kaip pasakyti... Na, ne abejingi. Kad jis gali kreiptis į kažką, kad jis gali su kažkuo, kažkur idėjas pasiūlyt savo. Aš galvoju, kad būtų didelis dalykas. Įgūdis bendrauti, dirbti kartu“ (MM2).

Svarstant apie bendradarbiavimo su kitomis mokyklomis galimybes buvo pastebėta, kad **labiau vertėtų užmegzti ryšius su kitų rajonų, miestų mokyklomis**, mat „jeigu arti mokykla, tai ta pati dvasia“ (KM7). Kaimo mokyklos mokytojos teigimu, **netoliese esančių mokyklų bendradarbiavimas jau gerokai išsisėmęs, neiššaukiantis naujų idėjų**: „Nuvažiuoji į gretimą mokyklą pasimaišyti <...> autobusiukai tik važinėja. Būkim biedni, bet teisingi – jau ką mes čia turime pasiūlyti tokio, kad...“ (KM8). Tačiau tęsiant diskusijas išryškėjo ir kita nenoro bendradarbiauti su kaimynais pusė – tai vyraujanti **konkurencija**. Nedidelėms, ant uždarymo ribos balansuojančioms mokykloms, kiekvienas vaikas (ir, žinoma, jo mokinio krepšelis) yra itin svarbus, o dalyvaujant bendruose renginiuose, projektuose, mokiniai „būna susibendruoja ir plaukia į tą mokyklą“ (KM5). „Su visu krepšeliu“ (KM8) – priduriama lyg ir juokaujant. Iškyla klausimas, kaip ilgus šimtmečius tradicinėje kaimo bendruomenėje vyravusias kaimynystės tradicijas pakeitė nesveiki konkurenciniai santykiai, kuriuos viena mokytojų bandė paaiškinti būtent „kaimietiškumu“:

„Bet tai sunkiai pas mus. Ane? Jaunimo centras yra atsiradęs, kaip ten sunkiai vaikai... Bet irgi žiūrime ten vienas į kitą priešišškai. Gal kaime kad čia yra. Vis tiek mažas toks... Sudėtingai... Na, konkurencija kažkokia yra. Nepasitikėjimas vienas kitu, pakritikavimas – gal čia kaimo yra visuomenė“ (MM4).

Tokią pasakymą galėtume pavadinti „tiesiog pasvarstymu“, o ne įsitikinimu, nes ta pati mokytoja, lygindama didesnio miestelio ir mažesnių kaimų vaikus, pažymėjo, kad pastarieji yra nuoširdesni, bendruomeniškesni ir labiau pilietiški:

„Reiškia tie vaikai, aišku, atsinešę iš savo bendruomenių tokių bruožų. Bet iš tikrųjų aš pastebiu, kad tuose mažuose miesteliuose tas pilietiškumas net didesnis, sakykim. Aš kai kuriais momentais pastebiu, kad mes kai kada, kai kuriais momentais, net pavydim šiek tiek“ (MM4).

Vadinasi, konkurenciniai santykiai greičiau priklauso nuo atskiros institucijos organizacinės kultūros nei nuo terpės, kurioje ši kultūra egzistuoja. Tačiau konkurencija neabejotinai yra sustiprinama ir sisteminių švietimo aspektų, ypač mokinio krepšelio.

b) Mokinių dalyvavimas projektinėje veikloje

Kalbėdami apie mokinių įtraukimą į projektinę veiklą dauguma mokytojų neižvelgė didesnių problemų. Net ir tie, kurie tvirtino, kad „niekas jiems neįdomu“ (MM5), pripažino, kad kiekvienoje klasėje yra „tų gerų vaikų, pusė gal tokių“ (MM5). Įdomu, kad vieni mokytojai „gerais“ laikė tik pažangius, aktyvius mokinius, kiti gi teigė, kad visi vaikai geri: „Man mūsų vaikai yra geri. Aš nematau jokių problemų. Kaip sako kiti: kaip jūs ten dirbat? Kaip ten mes? <...> Jeigu tu nori, sakau, muštis, tai gali muštis. Atrasi su kuo. Bet jeigu tu nenori muštis – su jais dirbk“ (MM2). Be abejo, su vienais mokiniais dirbti yra lengviau, su kitais sunkiau, vieni į veiklą visuomet įsijungia neraginami, kiti gi iš pradžių būna nusiteikę skeptiškai, aktyviuosius „laiko durniais“ („...ai jūs ten einat, o mes važiuojam namo, štai mūsų autobusas dabar vat pirminis važiuos ir mes visi spaudžiam namo, žinok“) (MM2).

Įvairių tyrimų duomenys taip pat rodo, kad į mokyklos savivaldos veiklą, įvairius projektus, renginius, įsijungia tik nedidelė dalis mokinių, o didesnė bendruomenės dalis lieka pasyvi. Iškyla klausimas, ar galima aktyviais „važiuot visą laiką“ (MM3), ar į veiklą vertėtų įtraukti kaip įmanoma daugiau vaikų ir jaunuolių? Nors visi diskusijose dalyvavę mokytojai teigė pasisakantys už visų mokinių įtraukimą, tačiau kiekvienoje mokykloje akcentai buvo sudėlioti kiek kitaip.

Didmiesčio mokykloje daugiausiai buvo kalbama apie lyderių rengimą. Svarstant, kokie projektai mokyklai būtų patraukliausi, reikalingiausi, pabrėžta, kad pirmiausiai reikėtų įgyvendinti „tam tikrą programėlę, sukurtą programėlę, pavyzdžiui, mokyklos savivaldai ir seniūnam – prezidentūrai, tarybai ir seniūnam. Todėl, kad to brandumo kartais trūksta. Jie nori, bet to brandumo dar tikro trūksta. Tai galėtų būti, nežinau ten, dešimt užsiėmimų ir užtenka. Kas tai galėtų daryti? Nežinau, galbūt galėtų specialistai tą daryti, ar galėtų patys mokytojai pasiruošti ir tą programėlę, ar atsiųstą medžiagą praveisti. O po to savivaldai suteikti realiai įgyvendinti vieną ar dvi idėjas“ (DM2). Atsakant į klausimą, ar ugdyti lyderystės kompetencijų nereikėtų ir kitiems mokiniams, mokytojų nuomonės išsiskyrė: vieni teigė, kad

„...yra vedliai ir yra sekliai. Ir seklio niekaip nepadarysi vedliu <...> tas, kuris yra vedlys, jis visada bus lyderiu“ (DM2), kiti – kad lyderiais ne gimstama, o tampama. Vienas iš laiko patikrintų receptų – sudaryti galimybes kiekvienam vaikui pademonstruoti tai, ką jis ar ji geba geriausiai, ir taip patirti sėkmę. Kitas receptas:

„Galimybė, galų gale, reikšti nebijant savo nuomonę ir būti kartais tuo paskirtu lyderiu. Tapti žvaigžde. Iš vienos pusės, tai mes kartais sakom: va tas individualizmas per daug išaukštintas. Bet kai jis susiformuoja natūraliai, kai visuomenė, nesvarbu, dešimties žmonių klasė, jau antroku visų klasė ar ten dvyliktoku, tave iškelia ir pripažįsta – nu tu geras, pavarei čia. Klausykite, tai yra... Va, čia yra reikšmė visos tos pilietinės visuomenės. Galimybė nebijoti pasidžiaugti kažkieno sėkme. Galimybė leisti lietus laisvai minčių lietu ir dalyvauti tame pačiame lietuje. Galimybė nebijoti būti kritikuojamam ir mokėti priimti tą kritiką.

Mokytojai pateikė pavyzdžių, kaip tinkamos sąlygos, sėkmės patyrimas padėjo ne tik užsisiklindusiems, su niekuo nebendruojantiems vaikams, bet ir visai klasei:

„Čia gal kažkoks dar ir sėkmės patyrimas. Jei žmogus patyrė sėkmę, jis jaučia malonumą. Tada net tas pats neaktyviausias kažką darys, rodys. Aš prisimenu, kai buvo ta olimpiada. Mano buvo pirmokai, jūsų trečiokai. Ir mano pirmokai vaikai laimėjo prieš jūsų trečiokus. Kaip jie džiaugėsi. Jie gavo už virvės traukimą, už masiškesnį dalyvavimą... Prisirinko tų medalių. Ir iki to jautėsi jie labai silpni: mes nieko negalim. Mes nieko nepadarysim. Mes patys blogiausi. Mes patys prasčiausi. Jiems tikrai po šito jiems buvo tikrai lyg koks naujas kvėpavimas. Jie pasidarė aktyvūs ir reikia visko. Jie nori dalyvauti. Net ir tie, kurie anksčiau snaudė kažkur“ (DM6).

Miestelio gimnazijos mokytojai teigė vertinantys aktyviuosius („Bet iš tikrųjų esmė juk tie mokiniai, kur dirba. Tai jie daug ir triūso įdeda. Aš kartais pagalvoju, mes turim puikių, nuostabiausių...“ (MM2)), kurie sudaro branduolį (šis gali kisti priklausomai nuo veiklos pobūdžio), tačiau į veiklą „sniego kamuolio principu“ reikia įtraukti kaip įmanoma daugiau mokinių (MM4). Į vieno mokytojo pastabą, kad kai kurių įtraukti tikrai nepavyks, nes „juk yra kiti... na, jie negabūs vaikai; sutikit su manim, pripažinkim – na, jis niekam negabus... yra tokių“ (MM5), kolegės atsakė, kad „visiškai negabių nėra“ (MM4), yra tik neatskleisti, nepakankamai motyvuoti.

Kaimo mokyklos mokytojų nuomone, „kai vaikų nedaug, tai ir vaikai visi 100 procentų turi dalyvaut visur, nes neturim iš ko rinktis kaip mieste“ (KM11). Tai, kas galėtų būti suprantama kaip trūkumas, pasak mokytojų, yra didžiulis privalumas, nes „jie [miestiečiai] tuos aktyviausius ir kiša, tai kaip ten prasimušti lėtesniam...“, o mažoje mokykloje „visi jie turi kažką daryt“ (KM11). Be abejo, ir čia išryškėja lyderiai, tačiau atotrūkis tarp jų ir pasyvesnių mokinių yra gerokai mažesnis.

Diskusijoje su socialiniais partneriais nors ir nebuvo plėtojamas pokalbis dėl aktyvių *vs.* pasyvių mokinių dalyvavimo, jų bendradarbiavimo, tačiau buvo pastebėta, kad siekiant geresnių pilietinio ugdymo rezultatų, mokykloje svarbu sudaryti sąlygas kiekvienam vaikui atsiskleisti: „*Veiklų numatymas toks, kad kiekvienas vaikas galėtų atsiskleisti. Ne taip, kad mes sugalvojame trimketuriems. Jeigu projektas –tai visi dalyvaujam. Kad kiekvienas vaikas jaustųsi reikalingas ir jaustų atsakomybę. Jeigu jis tik stebėtojas, tai jis niekada nebus pilietiškąs. Kai tu išlauki, kad kiekvienas padarytų, tai tada jis ir bus pilietiškąs, turės atsakomybę.*“ (SP5)

Diskuoduami apie abiejų lyčių mokinių įsitraukimą į projektinę veiklą, mokytojai teigė neižvelgiantys jokių pastovesnių tendencijų. Vienose klasėse (ar projektuose) aktyvesnės merginos, su jomis paprasčiau, „*berniukai tai nenori, tai...*“ (KM9), kitose – vaikinai: „*bet visą laiką pas mane buvo berniukai: „aš aš aš, mokytoja, darysiu aš“; sakau, man kažkaip berniukai daugiau padėjo*“ (KM11). Kartais veiklesni tie, kurių daugiau (KM11), kartais atvirkščiai – „*mažuma kažkodėl valdo*“:

„Idomus dalykas, kad mano, tarkim, devyniolika prieš vienuolika mergaičių. O vat, tarkim, D....s klasėj buvo atvirkščiai – ten jų buvo kažkur aštuoni, prieš visą likusią klasės dalį dvidešimt beveik mergaičių. Na, žodžiu, analogiškai, kad proporcijos buvo labai panašios, tik tai priešingos lytis. Toje klasėje viską vežė berniukai, kurių buvo mažuma. Mano klasėj viską vežė merginos. Jos viską sutvarkydavo. Iš tikrųjų, va, idomus dalykas“ (DM4).

Mokytojai pažymėjo, kad skirtingų lyčių mokinių dalyvavimas priklauso ir nuo veiklos pobūdžio („*berniukam viena patinka, mergaitėm kita...*“ (MM5)), tačiau smulkiau nedetalizavo.

Diskusijų metu išryškėjo ir su mokinių projektinės veikos **(į)-vertinimu bei paskatinimu** susiję aspektai. Nors, pasak mokytojų, daugumai mokinių užtenka vidinės motyvacijos, juos džiugina tiek pats procesas, tiek pasiektas rezultatas (pvz., galimybė pasveikinti vienišas kaimo moteris su Kovo 8-ąją ar mokyklos kieme stovintys suoliukai), tačiau išorinis pastiprinimas taip pat labai svarbus.

Jei tai respublikinis projektas, tikimasi neformalaus, simbolinio (padėkos, pagyrimų ir pan.) ar/ir formalus, turinčio materialią išraišką organizatorių įvertinimo (pvz., pažymėjimų, pakvietimo dalyvauti projekto uždarymo renginiuose ir t.t.):

„Jiems labai svarbus buvo tas įvertinimas. Aišku, jie klausinėjo, kas už tai bus. Jau rugsėjo mėnesį į tą projektą įsirašius, jie manęs klausė, kas mums už tai bus. Nu tai, aišku, kad bus tie pažymėjimai. Nežinau, ar juos visus metus lydėjo tas pažymėjimas.<...> Ne visi mokiniai ten labai noriai lankė, bet turbūt kokie 15 iš 20, tai buvo stiprūs, kuriems patiko. O kai antradieni

teikė pažymėjimus, tai jau labai visi nori. Net per internetą man pradėjo rašyti, kada čia tuos pažymėjimus įteiks. Tas pažymėjimas tai jau tikriausiai buvo didžiausias jų įvertinimas“ (KM11).

Mokytojai pastebėjo, kad mokiniams veikla už mokyklos ribų atrodo svarbesnė („Tada anie patys pasijunta svarbūs, daug svarbesni“ (MM3)), tad džiaugiamasi ir nedideliais įvertinimais. Nors, kaip pridūrė kai kurie, „pagal darbą norėtusi šiek tiek daugiau“ (KM3).

Mokykloje už dalyvavimą projektuose mokiniai kur kas dažniau tikisi ne tik mokytojų padėkos ir pagyrimo. Dalis mokinių, pasak mokytojų, veikloje mieliau dalyvautų „už kažkokį atlygį, už parašą, už pažymį“ (DM6). Vieni mokytojai apgailestavo, kad taip net gražios pilietinės iniciatyvos virsta formalumu, dalyvavimu dėl pluso:

„...jau kepieja vartotojiškumu.<...> Kad Lietuvą švarinam, kad ta akcija yra prasminga, kad čia viskas... Kiek tų tonų šiukšlių... Bet susiduriam su situacija, kad vaikai eina ten valyti už tuos parašus, socialinių valandų, na, laiko to surinkimo. Man tada kepieja.... Na, nebėr to pilietiškumo. Tu perki“ (DM2).

„[Projektas] „Darom“. Iš pamokų, tada ir darom.“ (SP9)

Diskusijoje su socialiniais partneriais taip pat buvo išsakyta mintis, kad toks moksleivių skatinimas nesudaro tvirto pagrindo moksleivių nuostatų ugdymui, ilgalaikių rezultatų pasiekimui:

„Bet visai čia galime pasižiūrėti. Mokyklos skatinimo sistema, už visokias akcijas, ar ten rašomi pažymiai. Stengiuosi tam, kad gaučiau gerą pažymį. Ta skatinimo sistema priveda prie tavo veikimo iš dalies.“ (SP3)

Tačiau kai kurie mokytojai nei pažymiuose, nei „parašuose už socialinę veiklą“ neižvelgė nieko blogo ir siūlė veiklas dar labiau formalizuoti:

„Man atrodo, kad tą pilietiškumą labiausiai [skatintų], kad būtų kažkoks žymėjimas... Na, vat ir ta akcija, kur „Darom“... Kad būtų toks registras, kiek vaikų atėję, ką daro“ (MM2).

Čia derėtų pastebėti, kad vienokią ar kitokią mokytojų nuomonę nulėmė ne tik dalyvavimo projektuose patirtis, ne tik požiūris į projektinę veiklą, bet ir požiūris į pačią mokyklą, mokymosi procesą, mokinius, jų motyvaciją. Ten, kur mokykla suvokiama kaip prievartos mechanizmas, „tokia mašina“ (MM3), kur žodyne dažnai pasitaiko sąvokos „reikalauti“, „priversti“, „nutempti“, net ir suvokiant, kad prievarta gali iššaukti priešingą reakciją („Man nebūtina. Neprigašdinsi. O kada yra tas

spaudimas, atvirkeštinė reakcija gaunas“ (MM5)), tikima, kad „botago principas“ daugumoje atvejų bent jau pradiniam etape vis dėlto pasiteisina.

Tuo tarpu, „meduolio“ funkciją gali atlikti ne tik pažymiai ar parašai už „socialines valandas“, bet ir nedalyvavimas pamokose:

„Jeigu niekas saldinių neduoda, tai nors nuo pamokų atleidžia. Taip yra. Vaikiška. Viskas čia normalu“ (KM8).

Daugiausiai apie pamokų metu vykdomą projektinę veiklą buvo kalbama kaimo mokyklose:

„Tai mes tik greitai su direktore suderinom laiką. Aišku, tai buvo pamokų metu. Nes po pamokų aš jų būčiau nesulaukus. Kaune išryškėjo ta pati problema. Kad tik per pamokas. Nes po pamokų gali būti sudėtinga surinkti tuos vaikus. Buvo, kad nuo trijų vesti tokius renginukus. Nu neįmanoma. Vaikai jau bėga namo. Tai mes darydavom pamokų metu, aukodavom pamoką. Stengdavomės, kad ten kokios lengvesnės pamokytės būtų ar ką“ (KM11).

Būtina pažymėti, kad tai, jog dėl neformalaus ugdymo nukenčia formalusis ugdymas (kiek – priklauso, kokios tos „lengvesnės pamokytės“ ir ar jos siejasi su projektine veikla), kaimo vietovėse nulemia ne tik mokinių motyvacijos ypatumai ar administracijos požiūris, bet ir organizaciniai dalykai. Bene svarbiausias jų – mokinių pavėžėjimas:

„Mums pats sunkiausia dalykas yra, kad mūsų didžioji dauguma mokinių, išvežiojami ir jeigu ką darai, tai darai kartais vogdamas pamokos laiką. Ir vat per pamokas. O per pamokas – vėl blogai... O pačių tų vietinių tikrai yra jau nebe daug... Ir iš tiesų yra taip – tau be dvidešimt dvi, jau ten stovi pulkelis, kitas, pusė trijų jau jie stovi. Ir žodžiu... Čia daug mūsų tų veiklų ir nutrūksta...“ (MM1).

Pakeitus mokyklinio autobusiuko grafiką, pasak mokytojų, nukentėtų kiti, projektuose nedalyvaujantys mokiniai.

2.4. Bendradarbiavimas su šeima, bendruomene, NVO, kitais socialiniais partneriais

Bendradarbiavimas su šeima

Diskusijose buvo sutarta, kad siekdamas geriausio ugdymo rezultato šeima ir mokykla turi veikti kaip partnerės, nes „*nieko gero*“, jei mokykloje bus mokoma vienaip, o tėvai „*papasakos, kad ten komuniste buvo gerai*“ (MM4), jei mokytojai ragins įsijungti į pilietines, socialines veiklas (pavyzdžiui, talkas), o „*mama ar tėtis pasako: „Ką tau mainais duos, už tai, kad tu eisi šiuokšles rinkti*““ (DM6), jei tėvai bus „*nusistatę prieš mokytojus, arba mokytojai; jeigu neieškos bendros kalbos*“ (MM2). Tačiau anksčiau minėjome, kad ugdant pilietiškumą šeima dažniau suprantama ne kaip partnerė, o kaip kliūtis, „nepatikima institucija“, bandanti permesti savo funkcijas mokyklai ir t.t.

Įtampa tarp šeimos ir mokyklos ypač juntama kaime. Mokytojai kaimo šeimoje yra linkę matyti daugybę blogybių: pesimistinių nuotaikų dėl šalies ateities, emigracijos skatinimo, išsilavinimo reikšmės neigimo, skurdo kultūros ir pašalpų sistemos „garbinimo“, savanorystės ir pilietinės veiklos nepripažinimo ir t.t. Vienų nuomone, taip yra dėl „*žemo tėvų hygio*“ (KM3), menkesnio išsilavinimo, kitų – „*čia viskas, ko gero, atsiremia į tą socialinį užimtumą žmonių, į finansus ir visus kitus dalykus*“ (MM3).

Dar vienas įtampos laukų susijęs jau ne su sociokultūrine šeimos aplinka ir tiesioginiu ugdymo procesu, o su tėvų teise pasirinkti ugdymo įstaigą. Pasak mokytojų, dalis kaimo tėvų vaikus yra linkę leisti į miesto mokyklas: „*Ir jie jau įsivaizduoja, kad jeigu aš vaiką į miestą išleisiu, tai jis jau ten kažį ko pasieks. Nors kartais nueina tas vaikas klysteliais išėjęs į miestą. O čia mokykla būtų vietoj*“ (KM3). Bendra projektinė veikla, mokyklos direktorės nuomone, galėtų būti tas gelbėjimosi šiaudas, kuris leistų mokyklai išlikti, o tuo pačiu ir bendruomenei turėti kultūros židinį:

„Aš norėčiau, kad kaimas kaip dabar šitą mokyklą mato, taip matytų po 10–15 metų. Kad gyventų su ja. Ir norėčiau, kad mokyklos bendruomenė sugyventų su kaimo bendruomene kaip viena ranka. Nu, šeima gal jau kiek per skambiai. Aš čia gimus, augus... Ir dabar kai pradėjau vadovauti, nu, nejaučiu aš tokio didžiavimosi, kad mes turime mokyklą. Vis tiek mūsų jau nėra daug... Pagal optimizavimo planą hyg ir silyruoja... Bet jeigu uždarinės mokyklą, nesulauksime transparentų kaip kituose rajonuose. Būtent – nėra tokio bendruomeniškumo. Tai vat ir noriu su tais projektais eiti, šnekėtis su tėvais. Tiesiog, kad būtumėme kartu. Mano va tokia vizija, kad šitam kaime turi būti mokykla“ (KM8).

Bendras darbas galėtų tarnauti ir kaip savotiška mokyklos reklama, didintų mokytojų darbo supratimą ir įvertinimą, leistų negalvoti apie mokytojus kaip apie „baltas varnas“:

„Šiaip tai svarbu. Ir labai svarbu. Nes ką mes čia darom viduj, tai daugelis nežino. Ką tie mokytojai: antrą valandą rankinukas ant peties...<...> Jie nesiorientuoja, na, kaip pasakyt, daugelis nesupranta, kiek čia, ką dirbam, ką darom, iš tiesų“ (MM4).

Tačiau svarstydami apie galimą bendrą darbą su šeima, mokytojai konkretesnių ir naujesnių idėjų pasiūlė nedaug. Viena jų - parengti projektą, mažinantį kartų atotrūkį:

„Tai vat tas projektas, kad sujunkime kartas. Tai yra toks unikumas, toks privalumas ir plusas. Mes tiesiog tą kartų sujungimą, vat tų senesnių, vertinam kaip didžiausią blogybę. Genocidas. Ir genocidas ne kažkieko, o pačio savęs. Nes mes kartas neigdami, neigiam tradicijas, neigiam vertybes, kurios yra išgrynintos“ (DM3).

Į šią etnokultūrinėmis ir kitokiomis šeimų tradicijomis paremtą veiklą būtų galima įtraukti ne tik tėvus, bet ir senelius.

Tikėtina, kad greičiausiai ir lengviausiai ištrauktų pradinukų šeimos nariai. Jie, pasak mokytojų, ir taip „100 procentų visi dalyvauja“ (KM10). Būtų galima pakartoti jau pasiteisinusias veiklas: bendras ekskursijas, šeimos narių talentų šou, įvairius renginius. Su vyresnių mokinių šeima bendradarbiavimas sunkesnis dėl tėvų ar kitų šeimos narių susikoncentravimo į mokymo (-sį) procesą bei rezultatus, menkesnio domėjimosi kita ugdomąja veikla. Jaunuoliai taip pat ne itin nori, kad dalyvautų ir tėvai: „Kartais jau ir patys vyresni nenori; su draugais jie laisviau jaučiasi, prie mamos gal varžysis“ (KM9). Žinoma, reikėtų „susitelkti, kad nebūtų: tėvai savo veiklą veda, vaikai savo, turėtų [būti] bendri interesai“, – teigė mokytoja, pridurdama, kad visada „yra tradiciniai mokyklos renginiai ir visada stengiamės įtraukti tėvus“ (KM5). Problema, kad mokykliniuose renginiuose tėvai dažniausiai atlieka žiūrovų, o ne dalyvių funkcijas. Jei renginys nėra itin formalus, „sausas“ susirenka daugiau tėvų:

„Dabar galvoju, tai iš tikro, ko žmonėms reikia, ko tiems tėvams reikia. <...>kad jo vaikas būtų pastebėtas, kad jo vaikas truputėlį taip iš gerosios pusės būtų pristatytas. Žiemą <...>su panelėmis surengėm tokį koncertą. Ten irgi tėvų nemažai atėjo. Galiu pasakyti, kad tėvai šalia to sauso žodžio, nori kažko dar irgi. Iš tikrųjų savotiško tokio... Kad kažkaip biški pasididžiūot galėtų. Kažkokio vat tokio. Aš tą pastebėjau. Nes atėjo tikrai aštuoniolika tėvų vieną kartą, kitą kartą ar tai šešiolika. Aš tai skaičiavau jau, žinok. Kad labai daug. Nes iš tikrųjų tai daug“ (MM2).

Tačiau oficialiuose renginiuose, „*per šventes valstybines, koncertus, tai mes retai pamatom tėvų*“ (MM2).

Kai kurie diskusijų epizodai, leistų daryti prielaidą, kad viena iš šeimos (taip pat ir bendruomenės) vangaus dalyvavimo įvairiose veiklose priežasčių – mokyklos siekis prisiimti ne tik lyderio, bet ir „neklystančio vadovo“ funkcijas. Tėvai (ar kiti suaugę) jaučiasi ne lygiaverčiais partneriais, o „mokinukais“, iš kurių „*mokytojai reikalauja*“ (MM3), kuriems „*duoda užduotis, kad patys turi kažką padaryt, nuveikt*“ (KM5).

Bendradarbiavimas su bendruomene

Kalbėdami apie bendradarbiavimo stiprinimą su platesnėmis bendruomenėmis (lokalia bendruomene, miestu/rajonu, Lietuva, visu pasauliu) mokytojai buvo gana lakoniški. Dažniausiai bendruomeniškumą buvo siūloma stiprinti pradėdant nuo asmens, klasės, mokyklos, t.y. iš vidaus į išorę:

„Jeigu mes pasidarysim čia geresni, mes būsim ir kieme geresni, ir kaimynui geresni, ir miesteliui geresni, ir... Na kaip pasakyt...<...>. Čia va valgiau, čia numečiau ir taip toliau... Net ne vien apie save galvotum, kad galvotum apie... truputėli plačiau. Ne vien aš esu pasaulyje“ (MM4);

Iš pradžių į klausimą „Ką galėtų mokykla duoti Lietuvai?“ klausimu „*Lietuvai?*“ (MM5)) suregavę vienos mokyklų mokytojai atsakė, *kad „mes pilietį duotume, mes duotume Lietuvai žmogų. Asmenybę. <...>Užteks“* (MM1). Kitose dviejose mokyklose, kalbant apie Lietuvą pirmiausiai buvo siūloma stengtis išsaugoti ir puoselėti lietuviškąsias tradicijas.

Apie buvimą pasaulyje ir pasauliui buvo kalbama dar mažiau. Svarbiausia, pasak vienos mokytojų, kad vaikas suprastų, jog „*jis gali ir dėl kitų, kurie gyvena kituose kraštuose*“ (DM5), o bendrų projektų tikrai bus galima surasti.

Bendradarbiavimas su kultūros įstaigomis, nevyriausybiniomis organizacijomis, vietine žiniasklaida

Skirtingai nei diskutuojant apie abstrakčią bendruomenę, mokytojai ir socialiniai partneriai daug konkrečiau įvardija kultūros įstaigų, NVO indėlį padedant mokykloms ugdyti moksleivių pilietiškumą. Diskusijoje su socialiniais partneriais bendradarbiavimas su kultūros įstaigomis įvardintas kaip svarbus veiksnys siekiant geresnių pilietinio ugdymo rezultatų mokyklose:

*„Aš manyčiau, kad reikėtų bendradarbiauti kultūros ir švietimo įstaigoms. Jeigu mes suvokiame pilietiškumą bendrąja prasme, tai tas bendrakultūrinis ugdymas negali užsidaryti tik mokyklos vartais. Turi būti bendradarbiavimas ir su **kultūros centrais, ir su muziejais, su bibliotekomis**. Būtent bendrų projektų darymas, dalyvavimas edukacinėse programose kaip tik atveria galimybes vaikų kūrybiškumui. Ten istorinių švenčių paminėjimai įtraukiant vietinę bendruomenę, jeigu, ten, tarkime, kažkokia kaimo mokykla, kodėl nedaryti visam kaimui birželio 14-osios paminėjimo, ar sausio 13-osios, ar dar kažkuri tai. Kitas variantas – bendras stovyklas, kaip yra tinklas sukurtas tolerancijos ugdymo centrų, vasaros stovyklos Giruliuose.“ (SP8)*

Aptariant nevyriausybinių organizacijų indėlį buvo išsakytos skirtingos nuomonės. Viena vertus, diskusijose buvo teigiama, kad paprastai mokyklos renkasi bendradarbiauti su tomis nevyriausybinėmis organizacijomis, kurių vadovus ar narius asmeniškai pažįsta ir kuriomis gali pasitikėti, t.y. žino, kad jos įvykdys savo išsipareigojimus: „Pasitikėjimas [partneriais] prikauso nuo to, kokie žmonės ten dirba.“ (SP5). Kita vertus, atkreipiamas dėmesys, kad daugelis NVO, ypač vietinių yra silpnos, neturėdamos nuolatinių finansavimo šaltinių jos negali užtikrinti savo veiklos tęstinumo: „Žinote su tomis nevyriausybinėmis... Žmonėms visiems reikia gyventi, o iš nevyriausybių tai nepragyvensi, iš to darbo visuomeninio.“ (SP8) Tačiau net pripažįstant, kad šalies nevyriausybines organizacijas yra silpnos, pastebima, kad galima atrasti ir bendradarbiavimui pajėgių organizacijų:

„[NVO] nėra tokios stiprios. [...] prie partijos veikianti organizacija turi daugiau galimybių, nes ją remia. O tai vienai NVO yra šiandien sunku gauti lėšas, kai dar žmogus turi savo pagrindinį darbą. Čia suvesčiau, ir tą saviraiškos trūkumą, neturi kažkokių galimybių nuėjęs į tas kitas organizacijas gauti to, ką gauna čia. Čia yra dviprasmiškai: ir ta saviraiška, ir ta nauda. Visos tos, kurios veikia iš idėjos, nėra tokios stiprios. Be to, tos organizacijos dirba pagal projektus, turi lėšų – įgyvendina, neturi – veikla prigęsta. Bet yra vietinių NVO, su kuriomis galima bendradarbiauti. Ypatingai su nacionalinėmis, kurios turi skyrius.“ (SP3)

Vietinės žiniasklaidos indėlis į projektų viešinimą diskusijoje su socialiniais partneriais buvo vertintas palankiai: skirtingai nei didmiesčiuose, rajonuose būna nesunku mokykloms pasikviesti vietinius žurnalistus į savo renginius, be to, rajoniniai laikraščiai taip pat skelbia ir moksleivių parašytus straipsnius. Tačiau paklausus, ar vietinė žiniasklaida galėtų įtraukti mokinius į savo

veiklą, buvo išsakytas nuogąstavimas, kad tai gerų rezultatų neduotų, nes dalis vietinės žiniasklaidos yra priklausoma nuo politinių jėgų.

Savivaldybės indėlis ir parama mokykloms pirmiausia yra siejama su finansavimu ir informacijos sklaida. Atkreiptas dėmesys, kad mažinant finansavimą mokykloms, pirmiausia yra mažinamos lėšos neformaliai moksleivių ugdymui, todėl vertinant savivaldybės indėlį padedant mokykloms ugdyti moksleivių pilietiškumą, šiuo metu jis yra greičiau neigiamas, t.y. ribojantis, o ne išplečiantis galimybes. Nors pripažįstama, kad mokyklos sulaukia pagalbos ir paramos iš savivaldybėse dirbančių jaunimo reikalų koordinatorių, pasiteiravus, ar pavyksta įtraukti savivaldybės darbuotojus į savo projektus, atsakoma, kad tokių siekių nėra:

„Jiems svarbu, kad jiems nereikėtų dirbti, ir kad mes nemaišytume. Tai tada bus labai gerai. Tu dirbk, o aš ateisiu, pažiūrėsiu, pasakysiu sveikinimo kalbą, ir, duok Dieve, popieriuką įteiksiu. Tai bus didžiausia parama.“ (SP8).

2.5. Su naujais projektais susiję lūkesčiai, svajonės ir idėjos

Apibendrinami diskusijas ir išsakydami su naujais projektais (taip pat ir „Kuriame Respublika“) susijusias svajones bei lūkesčius, mokytojai kalbėjo apie tai, kad projektai privalo turėti **vertybinį pagrindą ir bent šiek tiek idealizmo**. „Na, iš tikrųjų aš manau, kad vaikams reikia aukštų, didelių idealų“ – teigė mokytoja (DM5).

Projektams taip pat itin svarbi ir **vienijanti gija, bendra kryptis**:

„Ir kai aš galvoju apie projektą „Kuriame Respublika“, ir kai mes pirmadienį buvom, ten diskutavom iki begalybės ir prikūrėm ten visokių dalykų, idėjų bankų ir kitų dalykų (nežinau, kiek ten gerų, kiek ne visai gerų). Aš galvoju, kad turėtų būti teisė kiekvienam veikti pagal savo mokyklą, bet turėtų būti kažokia kryptis bendra, visos Respublikos mastu“ (DM2).

Reikėtų siekti, kad projekto veiklos būtų įdomios vaikams, pritaikytos jų amžiui, vaikai turėtų galimybę bendradarbiauti su savo bendraamžiais iš kitų mokyklų, būtų numatyti paskatinimai už dalyvavimą.

Nemažiau svarbu ir **veiklų tęstinumas**. Pasak mokytojų, nors naujovės sužavi, patraukia, tačiau nebūtina visą laiką siūlyti ką nors naujo. Kartais galima pasilikti ar iš naujo grįžti prie

patikrintų dalykų, kurie iš tiesų veikia, nes „jie leidžia vaikams pasijusti ir svarbiais, ir išdidžiais, ir galinčiais“ (DM2), be to, įgalina ištaisyti anksčiau padarytas klaidas, susijusias su neapgalvotomis, neišplėtotomis idėjomis, iškilusiais organizaciniais sunkumais (KM8, KM11).

Kalbant apie lūkesčius, buvo prašoma **atsigręžti ir į mokytojus:**

„Vat reikia ir mokytoją pamatyti. Ir jį iš tikrųjų pakurstyti. Palaikyti reikia, kad neperdegtų“ (MM1).

Didesnio palaikymo mokytojai lauktų iš projekto organizatorių, koordinatorių, taip pat ir mokyklos administracijos. Labai svarbu, kad būtų mokytojų tarpusavio bendradarbiavimas, kolegų palaikymas. Nors mokytojai pažymėjo dirbantys iš idėjos, tačiau kai kurie neslėpė, jog tikisi nors ir nedidelio materialinio paskatinimo („Geriau simbolinis, negu nieko“ (KM8)).

Iš konkretesnių mokytojų pasiūlytų idėjų būtų galima paminėti:

- Reikėtų bendradarbiauti su muziejais („Atverkime muziejus mokykloms. Kažkoks galėtų būti... Bet, kad čia nebūtų vieną naktį – visi susikooperuokit, atlėkit. Bet tai, kad būtų nuolat, kada mokytojams patogiu ateiti“ (DM4));
- Į pagalbą pasikviesti studentus („Tą [tradicines šventes] gali padaryti studentai. Ir kad va studentai garsiau pašneka, parodo... Jie jauni. Ir vaikai tikrai labiau juda. Va galėtų studentai atvažiuoti, truputį pajudėti. Pamatytų, o studentas juda, tai reiškia, nėra blogai. Taipogi sužadintų aktyvumą“ (KM10));
- Užmegzti ar atnaujinti ryšius su mokyklą baigusiais mokiniais („Vėl akmuo į mokyklos daržą, kad neturim ryšio grįžtamojo.<..> Kai mes su mokytoja J...e buvom anglių mokyklos pristatyme (aišku, ten privati mokykla), ten su buvusiais mokiniais palaikomas ryšys, išsiunčiami laiškeliai“ (KM8), „Ten jau per trečią kartą kažkaip. Ir diedukai ateina...“ (KM11)).
- Gerai suplanuoti projektą, kad nebūtų daromas paskubomis (SP5).

Tyrimo išvados

Pilietinis ugdymas mokykloje: jaunimo požiūris

Kokybinio tyrimo duomenys patvirtina projekto reikalingumą. Pilietinio ugdymo dalykas bendrojo lavinimo dalykų sistemoje vertinamas kaip vienas mažiau reikalingų (egzamino nėra, kartais ir pažymio nėra, o įskaitą visi gauna). Šį dalyką nuvertina tiek mokytojai (taikydami mažiau griežtus atsiskaitymo reikalavimus, skirdami šiam dalykui mažiau dėmesio nei kitiems jų pačių dėstomiems dalykams, tokiems, kaip, pavyzdžiui, istorija), tiek mokiniai. Vyraujantis leitmotyvas mokinių diskusijų grupėse kalbant apie pilietinį ugdymą - šios pamokos yra nuobodžios, jose daug teorinių žinių, kurių reikalingumu mokiniai abejoja, informacija nėra siejama su praktine veikla, kas sakoma tų pamokų metu - greitai pasimiršta. Dažnai minėtas šių pamokų privalumas – jose galima lengviau nei kitose pamokose gauti įskaitą arba gerą pažymį, vykstant renginiams – išeiti iš kitų pamokų. Moksleiviai nesupranta, kaip pilietiškumas gali būti ugdomas istorijos, lietuvių kalbos ar kitų nei pilietinio ugdymo dalykų pamokose. Dalyvavimas mokyklos savivaldoje yra geriau suprantamas moksleivių, dalyvaujančių mokinių taryboje, tačiau kitiems mokiniams tai nėra reikšminga veiklos sritis. Mokiniai pilietinio ugdymo stiprinimą sieja su mokytojų kompetencijomis, pamokų ir praktinės veiklos susiejimu, vertinimu pažymiais (šiuo klausimu nuomonės išsiskyrė), dalyko kėlimu į vėlesnius metus. Taip pat siūloma šiam dalykui skirti daugiau mokytojų dėmesio, didinti integruotų pamokų skaičių, skatinti moksleivius *pačius* organizuoti renginius ir projektus, kalbėti mažiau dalykine ir jauniems žmonėms labiau suprantama kalba, naudoti atvejų analizę (kad būtų aišku, kodėl svarbu šiomis temomis kalbėti), susieti pilietinio ugdymo dalyką ir pilietinės veiklos projektus.

Tyrimo metu pastebėta, kad mokiniai, paklausti, kokias jie žino pilietines veiklas, neranda tikslių žodžių, tvyro ilgos tylos pauzės, reikia tikslinančių klausimų, kurie „užvestų ant kelio“. Pirmiausia moksleiviams pilietinė veikla asocijuojasi su politiniu dalyvavimu. Pilietinio ugdymo projekto metu reikėtų skirti dėmesį mokinių žinioms apie pilietines veiklas, jų formas, formuoti jų pilietiškumo sampratą.

Jaunimas ir politika

Jauni žmonės mažai domisi ir dalyvauja politinėje veikloje, nes tai jiems atrodo neaktuali, neįdomu, trūksta žinių supratimo ir tikėjimo, kad dalyvavimas kažką pakeis. Politika kelia susierzinimą ir neteisybės jausmą. Be to, mokinių požiūriu, politinėje veikloje trūksta jaunų žmonių. Susidomėjimas

politika tiesiogiai siejamas su galėjimu produktyviai joje dalyvauti. Diskutuoti politinėmis temomis su draugais, tėvais ar mokytojais nėra įprasta. Jauni žmonės susiduria su tuo, kad patys mokytojai vengia diskutuoti politinėmis temomis, be to, būtų svarbu, kad tokios diskusijos apimtų įvairias politines pažiūras, jos nebūtų primetamos, būtų aptariamoms jaunimui žinomos ir artimos temos.

Mokytojai savo ruožtu pripažįsta, kad mokykloje yra vengiama diskutuoti su mokiniais apie politiką. Mokytojams trūksta kompetencijų, žinių, kaip su mokiniais aptarti politines aktualijas neprimetant savo požiūrio, tačiau padedant jauniems žmonėms suprasti politinio gyvenimo procesus. Pilietinio ugdymo projekte turėtų būti siekiama stiprinti mokytojų kompetencijas diskutuoti su moksleiviais apie politiką bei ugdyti moksleivių pilietinį raštingumą.

Jaunimo motyvacija dalyvauti pilietinėse veiklose

Instrumentinis racionalumas yra pagrindinis jaunimo motyvas dalyvauti pilietinėse veiklose (tą pabrėžia ir mokytojai), tačiau vertinant šiuo požiūriu, pilietinis aktyvumas, mokinių nuomone, yra mažiau svarbus jų ateičiai nei pažangumas mokykloje, kuriam toks aktyvumas gali pakenkti.

Įgyvendinant projektus turi būti skiriama dėmesio diskusijoms su moksleiviais apie pilietinės veikos motyvaciją, paremtą kitais nei asmeninės naudos motyvais, bei diskusijoms apie mokyklos tikslus: ar mokykla turi moksleivį parengti stojimo egzaminams, ar ugdyti visapusę asmenybę, ir kokia vieta šios asmenybės ugdyme tenka pilietiško ugdymui.

Veiksniai, svarbūs jaunimo dalyvavimui pilietinio veikimo projektuose

Jaunimui dalyvauti pilietinės veiklos projektuose **patinka** dėl įvairių priežasčių. Viena vertus, kaip jau minėta, dėl asmeninės naudos (patirtis, įdomus laisvalaikio leidimas ir t.t.). Kita vertus, mokinių diskusijų grupėse minėta, kad tokiuose projektuose jiems patinka:

- dalyvavimo sukeltas bendrumo su bendruomene ar visa Lietuva jausmas,
- veikimas kartu su didesne žmonių grupe, masiškumas,
- prievartos nebuvimas,
- pripažinimas ir įvertinimas (iš mokytojų, kitų suaugusiųjų),
- kūrybinė laisvė.

Siekiant jaunimą įtraukti į projekto veiklą:

- turi būti pasirinkta gera, jaunimą patraukianti kreipimosi forma (retorika),
- svarbu, jog dalyviai jaustųsi „geroje kompanijoje“,
- dalyviai turėtų tikėti idėja ir patys norėti dalyvauti,
- reikia leisti mokiniams pasijusti svarbiais ir parodyti, kuo naudinga ta veikla (ką už tai gaus – ne tik materialine prasme, bet ir nematerialine),
- galiausiai – sudaryti galimybes realizuoti naujas, nebanalias idėjas,
- pilietinę veiklą kuruojantys ar kartu dalyvaujantys suaugusieji su jaunimu turėtų elgtis kaip su lygiaverčiais partneriais, juos palaikyti ir padėti (patarimais, praktiniais pamokymais),
- projekto veiklos turėtų būti gerai viešinamos.

Pilietinio veikimo projektuose moksleiviams **nepatinka**:

- neaiškūs tikslai ir neapibrėžtas darbo procesas,
- kitų dalyvių motyvacijos trūkumas,
- per mažai galimybių veikti savarankiškai ir įgyvendinti pačių sugalvotas idėjas,
- nusivylimas ne iki galo atliktu darbu,
- nežinojimas, kaip pritraukti daugiau žmonių,
- minimalaus finansavimo nebuvimas.

Skiriasi jaunimo požiūriai į tai, kas turėtų dalyvauti pilietinio veikimo projektuose. Aktyvūs mokiniai linkę pabrėžti, kad projekto įgyvendinimo branduolys turėtų būti tik aktyvūs mokiniai, nes įtraukti pasyviuosius užima daug laiko ir dažniausiai tokios pastangos būna bevaisės. Silpniau besimokantys moksleiviai jaučiasi nustumti ir neturintys balso, tačiau mano, kad būtent pilietinėse veiklose tokių kaip jie moksleivių indėlis gali būti didelis nepaisant jų mokymosi pažangumo.

Jaunimo požiūris į bendradarbiavimą su NVO

Viena vertus, grupinėse diskusijose buvo įvardintos stipriosios aktyvaus bendradarbiavimo su išoriniais partneriais (NVO, valstybės institucijos, bendruomenės ir t. t.) pusės – galimybė dalintis patirtimi, plėtoti neformalųjį ugdymą. Kita vertus, aptarta tai, kad konkrečių galimybių bendradarbiauti su platesne bendruomene, NVO gali ir nebūti – daliai moksleivių tai bus neįdomu, daliai atrods beprasmiška, tad dėl tokio dalyvavimo kiekvienas turėtų apsispręsti asmeniškai. Be to, ne visi išoriniai partneriai patys yra pasiruošę bendradarbiauti ar įtraukti jaunimą į savo veiklą. Moksleiviams dėl tokios patirties stokos yra nelengva įvardinti, ar ir kuo jiems būtų svarbu pilietinio veikimo projektus įgyvendinti kartu su nevyriausybinėmis organizacijomis, vietos bendruomenėmis. Mąstoma ir spontaniškai prisimenama tik tai, kas yra daroma mokyklos bendruomenėje. Pilietinė veikla yra užsklęsta mokykloje, bendradarbiavimo ryšiais nesusijusioje su pilietinės visuomenės organizacijomis, kurios savo ruožtu yra vertinamos kaip nepasirengusios tokiam bendradarbiavimui ir per silpnos. NVO silpnumą

taip pat pabrėžia mokytojai ir kiti socialiniai partneriai. Svarbu pastebėti, kad moksleivių paklausus, ką jie galėtų nuveikti įgyvendinant pilietinio veikimo projektus „Kuriame Respubliką“ projekto metu, jiems lengviau sekasi įvardinti, ką jie padarytų savo mokykloje, tačiau į klausimą, ką mokykla galėtų duoti vietos bendruomenei, miestui ar Lietuvai, dažniausiai yra neatsakoma (apie tai mokyklose nediskutuojama).

Siekiamas pilietinio ugdymo mokykloje rezultatas: mokytojų ir socialinių partnerių požiūris

Apibendrinant mokytojų ir socialinių partnerių diskusijas galima konstatuoti, kad tiek pilietinio ugdymo procesas, tiek rezultatas yra suvokiami skirtingai. Daugelio mokytojų nuomone, pilietinis ugdymas turėtų būti atsietas nuo politikos, orientuotis derėtų į bendražmogiškų vertybių skiepijimą, socialinių bei bendrabūvio (gyvenimo kartu) kompetencijų ugdymą, asmenybės galių (kritinio mąstymo ir saviraiškos) plėtojimą. Diskusijose buvo pabrėžta, kad labai svarbu, jog ugdant jaunimo pilietiškumą būtų išvengta paviršutiniškumo (minimalaus plano įvykdymo, kaip, pavyzdžiui, vienos ar kitos pilietinės akcijos suorganizavimo), o būtų siekiama ilgalaikių rezultatų ugdant mokinių vertybes ir pilietinio veikimo įgūdžius, atskleidžiant mokiniams pilietiškumo daugiabriauniškumą, įveikiant vyraujančią pragmatizmą, kai viskas sverinama tik greitai pajuntama asmenine nauda, iškeliant vien pasiekimus moksle ir nuvertinant kitus visapusės asmenybės ugdymo aspektus.

Mokykla, mokytojų teigimu, turi nemažai galimybių ugdyti pilietiškumą tiek per formalią, tiek per neformalią veiklą, tačiau į pilietiškumo ugdymą derėtų žvelgti kaip į vientisą procesą ir dėl to ypač svarbia tampa integracija. Diskutuojant išryškėjo šie su integracija susiję „kritiniai aspektai“:

- Integruojant pilietiškumo ugdymą į visus mokomuosius dalykus atsiranda tikimybė, kad bus „pamestas“ specifinis pilietinio ugdymo turinys, labiausiai susietas su politinio raštingumo skatinimu, kita vertus, susitelkiant tik į pilietinio ugdymo pamokas, šis turinys gali pernelyg susiaurėti, netekti konteksto, virsti formalių faktų rinkiniu.
- Pamokų metu vykstanti projektinė veikla ne visuomet reiškia formalaus ir neformalaus ugdymo integraciją – dažniausiai tai yra kompromisas, susijęs su organizaciniais nesklandumais.

- Integracijai labiau paslankus yra ne ugdymo turinys, o ugdymo metodai, skatinantys kritiškai mąstyti, interpretuoti, ieškoti sąsajų su kasdieniu gyvenimu ir (ypač) aktyviai veikti.

Mokytojų kompetencija

Tyrimo metu išryškėjo, kad dalis mokytojų patys yra sutrikę, neturintys bent kiek aiškesnės vidinės orientacijos ir pasitikėjimo savimi kaip ugdymo profesionalais, o ypač – kaip tinkamais pilietiškumo pavyzdžiais jaunimui, todėl išauga pilietinio ugdymo simuliacinio, formalizavimo tikimybė. Tokią mokytojų būseną sustiprina susidūrimas su neigiamomis išorės tendencijomis: ekonominėmis ir socialinėmis problemomis, žiniasklaidos skatinama saviniekos kultūra, eklektiška visos valstybės ir konkrečiai švietimo politika, vertybių devalvacija. Mokytojai taip pat jaučiasi stokojantys kompetencijų diskutuoti su moksleiviais apie politiką, padėti jauniems žmonėms suprasti šalies politinį gyvenimą.

Kita vertus, pripažįstama, kad vienas esminių sėkmingo pilietinio ugdymo veiksnių yra kūrybingi, mokinius ir kolegas bendrai veiklai įkvepiantys mokytojai. Diskusijose ne kartą buvo pabrėžiamas noras, kad tokie lyderio vaidmenį atliekantys mokytojai neliktų vieni, sulauktų mokyklos vadovų, kolegų, projektų organizatorių ir koordinatorių paramos.

Projektinė mokyklų veikla

Diskutuojant apie projektus pastebėta, kad mokykla yra bene labiausiai į projektinę veiklą įsitraukusi (ir vis traukiama) bendruomenė. Viena vertus, tai sukelia tam tikrą persisotinimą, kita vertus, skatina atidžiau rinktis, apsvarstyti dalyvavimo privalumus ir trūkumus, numatyti galimus sunkumus ir kliūtis. Labiausiai mokytojus demotyvuojantys projektų aspektai:

- Sudėtinga ir gausi dokumentacija, neaiškios biurokratinės taisyklės („popierizmas“);
- Riboti žmogiškieji ir finansiniai ištekliai, labiau būdingi mažesnių mokyklų bendruomenėms;
- Tikėjimo ilgalaikė nauda stoka – dauguma vykdomų projektų yra pernelyg trumpalaikiai, laikini, neturintys tęstinumo;
- Baimė nesulaukti palaikymo iš projekto organizatorių, koordinatorių, taip pat ir iš mokyklos administracijos bei kolegų.

Viena iš galimų projektinės veiklos kliūčių – **konkurencinės, o ne bendradarbiavimo kultūros vyravimas**, susijęs tiek su atskiromis mokyklų bendruomenėmis, tiek su sisteminiiais švietimo aspektais (ypač mokinio krepšeliu).

Kaimo mokyklose sėkmingai vykdyti projektinę veiklą trukdyti gali ir organizaciniai nesklandumai (ypač mokinių pavėžėjimo problemos).

Projektų dalyviai: mokytojų požiūris

Su mokytojais buvo aptariama anksčiau tyrimo metu pastebėta tendencija, jog įvairiose veiklose dalyvauja tie patys mokiniai (dažniausiai pažangūs, gerai besimokantys), o kiti lieka pasyvūs, abejingi ar net nežinantys, kad tokios veiklos (pavyzdžiui, susiję su mokinių savivalda) apskritai vyksta. Diskusijų metu buvo akcentuojama, kad itin svarbu įtraukti kaip įmanoma didesnę mokinių dalį. Tą pasiekti galima skatinant vaikų pasitikėjimą savimi, sudarant galimybę patirti sėkmę, atrandant kiekvieno gabumus, atsižvelgiant į poreikius. Kaimo mokyklose tai padaryti yra lengviau dėl mažesnio mokinių skaičiaus. Didesnėse mokyklose (ypač miesto gimnazijoje) buvo siūloma orientuotis į lyderių, kurie įtrauks kitus, rengimą.

Mokytojų nuomonės išsiskyrė kalbant apie projektinėse veiklose dalyvaujančių mokinių paskatinimą ir (į-)vertinimą: vienu požiūriu, mokinius savaime skatina įdomi, sėkminga veikla ir apčiuopiami rezultatai, kitų tvirtinimu, vidinę motyvaciją sustiprina išoriniai paskatinimai (išvykos, pažymėjimai, apdovanojimai ir pan.), tretieji teigė, kad bent pradiniam etape pasiteisintų ir tam tikri prievartos elementai.

Socialinių partnerių indėlis

Vienas iš pilietinio veikimo projektų tikslų – ryšių už mokyklos ribų užmezgimas ir sustiprinimas. Diskutuojant šia tema dažniausiai buvo pabrėžiama bendradarbiavimo su šeima ir vietos bendruomene, rečiau – su platesnėmis bendruomenėmis, būtinybė. Pastebėta, kad bendra projektinė veikla ne tik leistų sutelkti ir suvienyti jėgas ugdant jaunąją kartą, bet ir sustiprintų šeimos ir bendruomenės, o ypač – mokyklos pozicijas, tarnautų kaip savotiška mokyklos reklama, didintų mokytojų darbo supratimą ir įvertinimą.

Sėkmingam bendradarbiavimui gresianti kliūtis būtų lygiavertės partnerystės ignoravimas, mokyklos siekis prisiimti ne tik lyderio, bet ir „neklystančio vadovo“ (nurodančio, reikalaujančio, pamokančio) funkcijas.

Mokytojai teigiamai vertina bendradarbiavimą su kultūros įstaigomis (muziejais, bibliotekomis), teigdami, jog tai padeda mokykloms ugdyti mokinių pilietiškumą. Nevyriausybių organizacijų indėlis vertinamas daug kritiškiau: pripažįstama, kad daugelis šių organizacijų yra silpnos, dėl menko finansavimo nepajėgios užtikrinti savo veiklos tęstinumo, todėl nevyriausybių organizacijų su kuriomis mokyklos galėtų bendradarbiauti įgyvendindamos pilietinio veikimo projektus yra nedaug.

Vietinės žiniasklaidos indėlis į projektų viešinimą vertintas palankiai: skirtingai nei didmiesčiuose, rajonuose mokykloms būna nesunku pasikviesti vietinius žurnalistus į savo renginius, be to, rajoniniai laikraščiai skelbia ir moksleivių parašytus straipsnius. Savivaldybės indėlis ir parama mokykloms pirmiausia yra siejama su finansavimu ir informacijos sklaida. Atkreiptas dėmesys, kad mažinant finansavimą mokykloms pirmiausia yra mažinamos lėšos neformaliai moksleivių ugdymui, todėl vertinant savivaldybės indėlį padedant mokykloms ugdyti moksleivių pilietiškumą, šiuo metu jis yra greičiau neigiamas, t.y., ribojantis, o ne išplečiantis galimybes.